

Hrvatsko nacionalno pitanje u prvoj Jugoslaviji

Tarbuk, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:474326>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Martina Tarbuk

**HRVATSKO NACIONALNO PITANJE U
PRVOJ JUGOSLAVIJI**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

MARTINA TARBUK

**HRVATSKO NACIONALNO PITANJE U
PRVOJ JUGOSLAVIJI**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2023.

Hrvatsko nacionalno pitanje u prvoj Jugoslaviji

Sažetak

Tema ovog rada jest Hrvatsko nacionalno pitanje u prvoj Jugoslaviji, odnosno u razdoblju od 1918. g. do uspostave Nezavisne Države Hrvatske 1941. g. U radu će najprije biti obrađena politička zbivanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće koja su utjecala na političke i društvene promjene koje su posljedično dovele do intenziviranja hrvatskog pitanja u prvoj polovici 20. stoljeća. Nadalje će biti obrađen proces udruživanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u novu državnu tvorevinu Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevina Jugoslavija otvorila je hrvatsko pitanje na intenzivnoj razini, no bez kompetencija da isto uspješno zatvori. Sukladno tomu, u radu će se nastojati cjelovito predstaviti političke odnose u novoj državi koji su izravno utjecali na razvoj hrvatskog nacionalnog pitanja. Poseban naglasak bit će stavljen i na razdoblje diktatorskog režima kralja Aleksandra I. Karađorđevića od godine 1929. do njegove smrti atentatom u Marseilleu. Godine uoči početka Drugog svjetskog rata donose u Kraljevini Jugoslaviji početak novog procesa za rješavanje hrvatskog pitanja, koji posljedično dovodi do uspostave Banovine Hrvatske 1939. g. Kroz pregled političkih zbivanja posebno će se nastojati prikazati kako je hrvatska politička i intelektualna elita gledala na hrvatsko nacionalno pitanje te je li bila sklona njegovu rješavanju.

Ključne riječi: Južni Slaveni, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Jugoslavija, hrvatsko nacionalno pitanje, Hrvatska seljačka stranka, Banovina Hrvatska

The Croatian Question in the First Yugoslavia

Abstract

The topic of this paper is the Croatian question in the first state of Yugoslavia, i.e. in the period from 1918 to the establishment of the Independent State of Croatia in 1941. The paper will first deal with political events at the turn of the 19th to the 20th century that influenced the political and social changes that consequently led to the intensification of the Croatian question in the first half of the 20th century. Furthermore, the unification process of the State of Slovenes, Croats and Serbs with the Kingdom of Serbia to create a new state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, will be discussed. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later the Kingdom of Yugoslavia, intensely started the Croatian question, but without the competence to successfully finish it. The paper will thus attempt to comprehensively present the political relations in the new state that directly influenced the development of the Croatian question. Special emphasis will be placed on the period of the dictatorial regime of King Alexander I of Yugoslavia from 1929 until his death by assassination in Marseille. The years before the start of the Second World War brought in the Kingdom of Yugoslavia the beginning of a new process for solving the Croatian question, which consequently led to the establishment of the Banovina of Croatia in 1939. Through reviewing political events, a special effort will be made to show how the Croatian political and intellectual elite viewed the Croatian question and whether they were fully inclined to solve it.

Keywords: South Slavs, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia, Croatian national question, Hrvatska seljačka stranka, Banovina Hrvatska

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. NACIONALNO PITANJE.....	2
2.1. Hrvatsko nacionalno pitanje početkom 20. stoljeća	4
2.2. Rad na stvaranju države Južnih Slavena.....	7
3. DRŽAVA SLOVENACA, HRVATA I SRBA I PROCES UDRUŽIVANJA S KRALJEVINOM SRBIJOM	11
4. KRALJEVSTVO SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918. – 1929.).....	14
4.1. Politički odnosi od ujedinjenja do Vidovdanskog ustava (1918. – 1921.)	15
4.1.1. Prva vlada Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca	15
4.1.2. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920.	18
4.1.3. Jadransko pitanje.....	20
4.1.4. Društveni odnosi u Hrvatskoj nakon ujedinjenja.....	22
4.2. Politička zbivanja od prvog ustava do diktature (1921.-1929.)	24
4.2.1. Vidovdanski ustav.....	25
4.2.2. Hrvatski blok.....	26
4.2.3. Politički odnosi nakon parlamentarnih izbora 1923.	27
4.2.4. Vlada Ljube Davidovića	30
4.2.5. Parlamentarni izbori 1925.....	31
4.2.6. Vlada narodnog sporazuma (R-R vlada).....	32
4.2.7. Seljačko-demokratska koalicija	34
4.2.8. Događaji u Narodnoj skupštini 1928.	36
5. KRALJ ALEKSANDAR I. I PROGLAŠENJE DIKTATURE – KRALJEVINA JUGOSLAVIJA	38
5.1. Represija sustava (1929.-1934.).....	39
5.2. Promjena hrvatskih granica 1929. i 1931.	40
5.3. Oktroirani ustav	40
5.4. Atentat u Marseillesu 1934.	42
6. POČETAK NOVOG PROCESA RJEŠAVANJA HRVATSKOG PITANJA (1935.-1939.)	44
6.1. Petosvibanjski izbori.....	44

6.2. Političke okolnosti u državi i svijetu te njihov utjecaj na rješavanje hrvatskog pitanja.....	44
6.3. Sporazum Cvetković-Maček.....	46
6.4. Banovina Hrvatska.....	49
7. ZAKLJUČAK.....	55
8. POPIS KRATICA.....	57
9. BIBLIOGRAFIJA.....	58

1. UVOD

U ovome radu obrađena je tema hrvatskog nacionalnog pitanja u razdoblju tzv. prve Jugoslavije, odnosno u razdoblju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje u tekstu Kraljevstvo SHS) te Kraljevine Jugoslavije. Cilj ovog rada je kroz pregled političkih zbivanja koja su obilježila razdoblje prve Jugoslavije pratiti razvoj pokušaja rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja. Drugim riječima, cilj ovog rada je uvidjeti koje su političke stranke i osobe ostavile najviše traga u borbi za rješavanje hrvatskog pitanja te na koji su način one zamišljale ostvarenje tog cilja. Također, cilj ovog rada je naglasiti i utjecaj međunarodnih političkih sila na razvoj hrvatskog nacionalnog pitanja te, u konačnici, istaknuti je li u razdoblju od 1918. do 1941. g. hrvatsko pitanje bilo riješeno.

U prvom dijelu rada predstavljen je kratki teorijski okvir koji doprinosi lakšem razumijevanju što je zapravo nacionalno pitanje unutar neke države. Nadalje su ukratko predstavljena politička zbivanja s prijelaza iz 19. u 20. st. te njihov utjecaj na formiranje hrvatskog nacionalnog pitanja koje se intenzivira nakon završetka Prvog svjetskog rata. Naredna poglavlja bave se temom Hrvatske u vrijeme napuštanja Austro-Ugarske Monarhije, odnosno hrvatskom državom u zajednici Država Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje u tekstu Država SHS) te političkim događanjima do udruživanja ove države s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom 1. prosinca 1918. g. Najveći dio rada obuhvaća politička zbivanja koja su se događala za vrijeme postojanja Kraljevstva SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Posebno su naglašena i politička zbivanja koja su se odvijala od 1929. do 1934. g., odnosno za vrijeme trajanja diktatorskog režima kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Zadnji dio rada posvećen je političkim zbivanjima u Kraljevini Jugoslaviji uoči izbijanja Drugog svjetskog rata, koja su rezultirala uspostavom Banovine Hrvatske, koja je, prema nekim mišljenjima, bila najbliže što se došlo u procesu rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja za vrijeme prve Jugoslavije.

Izabrana tema relativno je dobro zastupljena unutar hrvatske historiografije. Nema mnogo literature koja se bavi isključivo temom hrvatskog nacionalnog pitanja, ali većina stručne literature koja se bavi političkim zbivanjima 20. st. u Hrvatskoj i Jugoslaviji spominje

ovaj problem. Literatura korištena za izradu ovog rada uglavnom je ona hrvatskih povjesničara i sveučilišnih profesora.

2. NACIONALNO PITANJE

Radi lakšeg razumijevanja nacionalnog pitanja unutar neke države najprije je potrebno definirati što je nacija te u kakvom je odnosu prema pojmovima nacionalnog identiteta i nacionalnog osjećaja.

Pojam nacija dolazi od latinske riječi *natio* koja u prijevodu označava rod, pleme ili narod, a može se definirati na različite načine, ovisno o perspektivi i kontekstu u kojem se koristi. U osnovi nacija se definira kao društvena zajednica čiji pripadnici dijele zajedničke karakteristike, kao što su jezik, kultura, povijest, tradicija ili religija. Na temelju zajedničkih karakteristika pojedinci se međusobno povezuju i stvaraju osjećaj pripadnosti što dovodi do razvitka nacionalnog identiteta.¹ Gledano sa sociološkog stajališta identitet se može definirati na više načina. Ipak, većina sociologa složiti će se kako je identitet osjećaj pojedinca ili skupine o sebi samome. Drugim riječima, identitet je proizvod samosvijesti koji omogućuje da pojedinac, društvena skupina ili narod posjeduje osobine po kojima se razlikuje od drugih pojedinaca, društvenih skupina ili naroda. Nacionalni je identitet sastavljen od različitih drugih identiteta. Sociolozi navode kako u ujedinjenju tih mnogobrojnih identiteta najveći utjecaj ima religijski identitet. Religijski identitet često je bio najjače razlikovan od drugih, pa se u državama uz jezik, običaje i teritorij, uzimao kao diferencirajući u konstituiranju nacije. Važno je naglasiti kako se nacionalni identitet temelji na nacionalnoj ideji, koja uključuje ideju pripadnosti. Ovaj osjećaj pripadnosti povijesno je povezan s naporima pojedinih naroda da stvore homogeniziranu zajednicu na određenim teritorijima. Kolektivna svijest gradi se na tradiciji, mitovima i legendama što se zatim prenosi u kolektivno pamćenje koje služi kao temelj za društvenu zajednicu utemeljenu na sličnostima. Nacionalna ideologija prati ovaj proces i ima zadatak uspostaviti nacionalni identitet preko izgrađenog nacionalnog karaktera, s ciljem stvaranja zajedništva i ostvarenja neovisnosti.²

Nacionalno pitanje definirano je kao zbir političkih težnji kojima se nastoji omogućiti slobodan razvoj nacije, odnosno ukloniti oblike nacionalne nejednakosti unutar neke državne

¹ „Nacija“.

² SKOKO, „Nacionalni identitet kao temelj imidža i brendiranja države“, 16-18.

tvorevine te posljedično stvoriti prava nacije na samoodređenje ili po izboru osamostaljenje. Drugim riječima, nacionalno pitanje najčešće označava iznošenje političkih zahtjeva kojima se želi ostvariti potpuno ili djelomično pravo na autonomiju u područjima politike, gospodarstva i/ili kulture. S politološkog gledišta, nacionalno se pitanje najčešće pojavljuje tek nakon što uspješno završi proces oblikovanja nacije. Nacionalno pitanje pojavljuje se u višenacionalnim državnim zajednicama kada su odnosi među nacijama nejednaki i neravnopravni. Ta narušenost odnosa između nacija unutar neke države može se manifestirati u pogledu dominacije jedne nacije nad drugima te njezinim političkim, ekonomskim i kulturnim degradiranjem drugih država unutar zajednice. Krajem Prvog svjetskog rata i potpisivanjem Versailleskog mirovnog sporazuma nastojalo se riješiti dugotrajne sukobe brisanjem starih višenacionalnih država s karte, no problemi nacionalnog pitanja ponovili su se u novostvorenim državama koje tada nastaju, kao što su Čehoslovačka ili Kraljevina Jugoslavija. Čitavo 20. st. bilo je obilježeno borbom oko rješavanja nacionalnih pitanja.³

Za nacionalno pitanje u hrvatskoj historiografiji 20. st. učestala je sintagma „hrvatsko pitanje“.⁴ Sukladno tomu, hrvatskim pitanjem smatra se skup političkih, gospodarskih, društvenih i kulturnih pitanja koja se odnose na neravnopravni položaj Hrvatske i Hrvata u državnopravnim zajednicama u kojima se Hrvatska kroz povijest nalazila.⁵ Smrću posljednjeg vladara hrvatske narodne krvi, Petra Svačića, još za vrijeme srednjega vijeka Hrvatska je došla pod ruku tuđinske vlasti⁶ te je započela svoju stoljetnu borbu protiv germanizacije, mađarizacije, i talijanizacije⁷, a kroz 20. st. i onu protiv srpskog hegemonizma. Hrvatska se od 1102. g. nalazila u personalnoj uniji s Ugarskom⁸, a od kraja 15. te kroz čitavo 16. st. bila je opterećena ratovima protiv Osmanlija koji su rezultirali svođenjem hrvatskog teritorija na tzv. ostatke ostataka⁹. Od 1527. g. Hrvatska se nalazila pod Habsburgovcima¹⁰, što ostaje tako sve do početka 20. st., odnosno do sloma Austro-Ugarske Monarhije krajem Prvog svjetskog rata.¹¹ O hrvatskom nacionalnom pitanju prvi se puta naglas razmišljalo tijekom Hrvatskog narodnog

³ „Nacionalno pitanje“.

⁴ „Nacionalno pitanje“.

⁵ BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 22-23.

⁶ HORVAT, ur., *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150.)*, 66.

⁷ VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, 366.

⁸ HORVAT, ur., *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150.)*, 66.

⁹ VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, 52.

¹⁰ *Isto*, 9.

¹¹ „Habsburgovci“.

preporoda, a ono se nastavljalo formirati i nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije.¹² Međutim, hrvatsko nacionalno pitanje postalo je temom od maksimalnog interesa u vrijeme međuraća (od 1918. do 1939.), odnosno u vrijeme tzv. prve Jugoslavije te za vrijeme Titove Jugoslavije. Većina političkih zbivanja u Hrvatskoj za vrijeme međuraća bila su orijentirana k rješavanju hrvatskog pitanja. U razdoblju od 1941. do 1945. g., uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (dalje u tekstu NDH), nastoji se ostvariti višestoljetni cilj Hrvata – slobodna i neovisna država Hrvatska. Kapitulacijom Njemačke i krajem Drugog svjetskog rata ta ideja propada. Uspostavljena je nova državnopravna zajednica pod imenom Federativna Narodna Republika Jugoslavija, kao nasljednica Kraljevine Jugoslavije. U novoj državi nanovo je otvoreno hrvatsko nacionalno pitanje koje je početak svog kraja dočekalo 1990-ih godina. Raspisivanje višestranačkih izbora u travnju i svibnju 1990. g., pobjeda Hrvatske demokratske zajednice, te konačno napuštanje Jugoslavije 25. lipnja, odnosno 8. listopada 1991. g. bili su neki od najvažnijih koraka ka konačnom rješenju hrvatskog pitanja.¹³ Tu odluku za samostalnošću i neovisnošću, za kojom stoljećima teži, Hrvatska je skupo platila, o čemu svjedoče ratna zbivanja koja su nastupila u Hrvatskoj u godinama tijekom i nakon 1990.¹⁴

2.1. HRVATSKO PITANJE POČETKOM 20. STOLJEĆA

Zadnje godine tzv. dugog 19. stoljeća Hrvatska je dočekala u Austro-Ugarskoj Monarhiji, državnoj zajednici koja je nastala 1867. g. sklapanjem „Austro-ugarske nagodbe“.¹⁵ Navedena je nagodba utjecala i na hrvatske zemlje jer je uprava nad teritorijem Hrvatske bila podijeljena između Austrije i Mađarske. Crtu razgraničenja predstavljala je rijeka Lajta pa su tako zemlje s austrijske strane rijeke Lajte bile nazivane Cislajtanimom, a ugarske zemlje preko rijeke Translajtanimom. Govoreći u kontekstu hrvatskog teritorija, Kraljevina Hrvatska i Slavonija pripadale su Translajtanimi, a Dalmacija i Istra Cislajtanimi. Međimurje, Baranja i Bačka nisu ostvarile poseban upravni status, nego su postale sastavnim dijelovima ugarskih županija.¹⁶ Hrvatska je bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije sve do kraja Prvog svjetskog rata, odnosno do 1918. g. U svim tim godinama tuđinske vlasti hrvatski narod nastojao se

¹² ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 27.

¹³ MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*, 169-170.

¹⁴ *Isto*, 563.

¹⁵ ŠVOGER, TURKALJ, ur. *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 53-54.

¹⁶ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 9.

oduprijeti apsolutističkoj vlasti Austro-Ugarske Monarhije i pokušajima brisanja hrvatskog identiteta.¹⁷

Krajem prve polovice 19. st. u hrvatskim se zemljama javlja ilirski pokret. Riječ je o važnom političkom pokretu koji je za cilj imao borbu za očuvanje hrvatskog identiteta u burnim godinama 19. st. kada je vladala opasnost od sve jačih pokušaja germanizacije i mađarizacije. Ilirski pokret po prvi je puta oblikovao tzv. jugoslavensku ideju, odnosno ideju o ujedinjenju Južnih Slavena u zajedničku državu van okvira Austro-Ugarske Monarhije ili bilo kakvih drugih okvira tuđinske vlasti.¹⁸ Najčešće se govori kako Južnim Slavenima pripadaju Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari.¹⁹ Takva ideja stvorena je na pretpostavci o etničkoj, jezičnoj i kulturnoj srodnosti Južnih Slavena te o zajedničkom cilju oslobođenja od vlasti Austro-Ugarske Monarhije i Osmanskog Carstva. Ipak, važno je naglasiti kako je ideja o ujedinjenju Južnih Slavena u zajedničku državu za vrijeme ilirskog pokreta ostala tek u duhu kulturnog programa, dok je ista ideja početkom 20. st. dobila na važnosti te postala osnovicom konkretnog političkog programa i djelovanja. Bosansko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer prvi je pristupio ideji jugoslavenstva na način da je iz nje osmislio opipljiv politički program. Iako je u mladosti bio pristaša austroslavizma, odnosno ideje koja se zalagala za preustroj Austro-Ugarske Monarhije u federaciju, on se od te ideje odmiče nakon uspostave neoapsolutizma. Stvaranje Drugog Reicha 1871. g. predstavljalo je sa Strossmayerovog gledišta opasnost za sve Slavene. Strossmayer je zagovarao ideju povezivanja Južnih Slavena, a kao najbolje sredstvo za ostvarenje tog procesa vidio je kulturu. Sukladno tomu, Strossmayer je bio mecena različitih kulturnih institucija koje su trebale služiti stvaranju nacionalne kulture Južnih Slavena. Strossmayer je prvi napravio konkretan program jugoslavenskog ujedinjenja. Planirani program bio je koncept ilirizma prilagođen suvremenim okolnostima. Unatoč tome, Strossmayerov je program prepoznao Južne Slavene kao individualne narode i vizionarski je zamislio novu državnu zajednicu kao zajednicu u kojoj je ostvarena potpuna ravnopravnost između naroda. Takva država vjerojatno bi se nazivala Jugoslavija. Njegova ideja o ujedinjenju Južnih Slavena temeljila se na priznavanju nacionalnih identiteta, s konačnim ciljem stvaranja Jugoslavije koja je trebala biti federativna. Međutim, Strossmayer je bio svjestan kako je za ostvarenje ove ideje najprije bilo potrebno pričekati slom Austro-Ugarske Monarhije, što je u njegovim očima bilo neizbježno. Ujedinjenje Južnih Slavena u posebnu državu Strossmayer je opisao kao dugotrajan proces koji se odvija u tri razine. Prva razina bila je formiranje odvojenih

¹⁷ STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, 6-7.

¹⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 16-17.

¹⁹ PRIBIĆEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 7.

političkih jedinica Južnih Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije, a njihovo povezivanje predstavljalo je drugu razinu tog procesa. Konačna razina bila bi ujedinjenje južnoslavenskih jedinica na ravnopravnoj osnovi nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije. Strossmayerov program za ujedinjenje Južnih Slavena bio je ideja kojom se nastojalo pronaći najpovoljnije rješenje za Hrvatsku u kontekstu stanja koje je vladalo u drugoj polovici 19. st. Strossmayer je unutar Austro-Ugarske Monarhije nanovo prepoznao Južne Slavene kao poseban narod te je stvorio konkretnu ideju o njihovom ujedinjenju u ravnopravnu zajednicu.²⁰

U prvim godinama 20. st. odnosi između Hrvata i Srba u Hrvatskoj bili su zaoštreni. Osnutak Hrvatsko-srpske koalicije 1906. g., koju su činile Hrvatska pučka napredna stranka, Hrvatska stranka prava (dalje u tekstu HSP) i Srpska samostalna stranka, donekle je ustabilio spomenute odnose. Koalicija je zagovarala politiku podilaženja bečkom dvoru, ali je većina navedenih stranki u Hrvatskom saboru bila pristrana ideji napuštanja Austro-Ugarske Monarhije i ujedinjenju u zajedničku državu. S druge strane, Jugoslavenska revolucionarna omladina glasno je isticala želju za odcjepljenjem Južnih Slavena iz Austro-Ugarske Monarhije i njihovo povezivanje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom s ciljem stvaranja nove države. Jugoslavenska revolucionarna omladina većinski se zalagala za tzv. integralno jugoslavenstvo, odnosno za ujedinjenje jugoslavenskih zemalja na temelju unitarizma.²¹

Za razliku od hrvatskih zemalja, Kraljevina Srbija i Crna Gora nisu pripadale austro-ugarskoj upravi te su s oprezom promatrale ideju ujedinjenja s Južnim Slavenima iz Monarhije. Istaknuti srpski političari i dužnosnici strahovali su da bi u takvoj zajedničkoj državi Kraljevina Srbija mogla izgubiti svoju važnost. Drugim riječima, strahovali su da će ih austrijski Južni Slaveni, pritom misleći na Hrvate, učiniti inferiornima jer su ti hrvatski krajevi bili znatno razvijeniji od njihovih krajeva, kako ekonomski, tako i društveno. Dodatan motiv odbijanju ideje ujedinjenja Južnih Slavena u zajedničku federativnu državu ležao je i u razlogu što je Kraljevina Srbija, u svojim vanjskopolitičkim aktivnostima, bila okrenuta prema ostvarenju svog višestoljetnog cilja – stvaranju velike Srbije. Ideja o proširenoj Srbiji bila je dominantan politički diskurs u Srbiji tijekom cijelog 20. st. Srbija nije gledala na proces stvaranja zajedničke države kao na ravnopravno udruživanje Južnih Slavena, već kao na pripojenje hrvatskog i slovenskog teritorija potencijalnoj velikoj Srbiji. Dvoličnost srpskog političkog djelovanja u prvim godinama 20. st. očitovala se i u činjenici da su u javnosti pozdravljali ideju ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, dok su u stvarnosti težili stvaranju velike Srbije.²²

²⁰ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 18-20.

²¹ *Isto*, 21.

²² *Isto*, 21-22.

2.2. RAD NA STVARANJU DRŽAVE JUŽNIH SLAVENA

Ideja o napuštanju Austro-Ugarske Monarhije i stvaranju nove južnoslavenske države u prvim je godinama 20. st. bila vrlo raširena među Hrvatima, Slovencima i Srbima koji su živjeli na području Monarhije. Politička situacija u Europi u to je vrijeme bila kao bure baruta te je bilo jasno kako je sukob između Antante i Centralnih sila nemoguće izbjeći. Takvo političko ozračje otvorilo je mogućnost ostvarenja ideje ujedinjenja Južnih Slavena u državu van okvira Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, početak rata značio je i početak progona onih političara koji su se zalagali za jugoslavensko rješenje. Stoga su neki od istaknutih hrvatskih političara, kao što su Ante Trumbić, Frano Supilo i Ivan Meštrović otišli u emigraciju²³ odakle su nastavili djelovati u interesu odcjepljenja Južnih Slavena iz Austro-Ugarske Monarhije i njihovog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u novu državnu zajednicu.²⁴

Potpisivanje tajnog „Londonskog ugovora“ između Italije i sila Antante 26. travnja 1915. g., kojim su Italiji obećani dijelovi istočne jadranske obale u zamjenu za pridruživanje Antanti u ratu, potaknulo je hrvatsku emigraciju na konkretno političko djelovanje. Naime, 30. travnja 1915. g. u Parizu hrvatski politički emigranti osnovali su Jugoslavenski odbor na čijem je čelu bio Ante Trumbić. Novoosnovani odbor kao glavnu zadaću imao je južnoslavenskim zemljama omogućiti izlazak iz Austro-Ugarske Monarhije te im omogućiti ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Međutim, vlada Kraljevine Srbije, koja je tada bila pod vodstvom Nikole Pašića, bila je vrlo suzdržana u pogledu suradnje s Jugoslavenskim odborom. Ujedinjenje Južnih Slavena, u Pašićevim očima, bilo je malo vjerojatno jer je smatrao da tadašnje političke okolnosti na svjetskoj sceni nisu pogodne za takvo što. Međutim, Pašić je kao „draže“ opcije preuređenja države imao tzv. malo rješenje, odnosno priključenje Vojvodine, Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu BiH), južnog Jadrana i dijelova Hrvatske s većinskim srpskim stanovništvom Kraljevini Srbiji, te tzv. veliko rješenje koje je sinonim stvaranju velike Srbije.²⁵

Političko djelovanje političara i stranki u Hrvatskoj za vrijeme prvih godina rata bilo je vrlo slabo jer je austrougarski režim bio sklon kažnjavanju svih neistomišljenika. Međutim, razmišljajući o tijeku ratnih zbivanja političari u domovini odlučuju se za iskorak te počinju intenzivnije razmišljati o varijacijama budućnosti Hrvatske nakon Prvog svjetskog rata. Nakon

²³ KOVAČ, *U labirintu versajsko-vidovdanske Jugoslavije. Hrvatsko pitanje u očima francuske politike, 1914.-1929.*, 67-68.

²⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 27-28.

²⁵ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 27-28.

temeljito razmatranja političari u zemlji donijeli su zaključak kako hrvatska politika mora ostati usmjerena k ujedinjenju najprije hrvatskih zemalja, a kasnije i ostalih južnoslavenskih zemalja. Spomenuto ujedinjenje cjelovite Hrvatske s ostalim južnoslavenskim zemljama po njihovim se nacrtima trebalo dogoditi u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Za razliku od težnji Jugoslavenskog odbora za napuštanjem Monarhije i samostalnom državnom zajednicom Južnih Slavena, političari u domovini zalagali su se za tzv. monarhijski trijalizam. Drugim riječima, preuređena Austro-Ugarska Monarhija nakon Prvog svjetskog rata, prema njihovim idejama, trebala se sastojati od tri ravnopravne državne jedinice: Austrije, Mađarske i države Južnih Slavena. Najuvjerljiviji dokaz takve politike bio je očitovan na sastanku Carevinskog vijeća u Beču u svibnju 1917. g. Prije sjednice bečkog parlamenta, političari sa slovenskog područja te s područja Istre i Dalmacije formirali su Jugoslavenski klub, čiji su čelnici bili političari Anton Korošec i Matko Laginja. Na navedenoj sjednici, Korošec je kao čelnik Jugoslavenskog kluba pročitao dokument koji je u historiografiji zapamćen kao „Svibanjska deklaracija“²⁶. U tom je dokumentu nedvosmisleno izražena težnja zastupnika Jugoslavenskog kluba da se sve južnoslavenske zemlje ujedine unutar teritorijalnih granica Monarhije. „Svibanjska deklaracija“ oštro je osuđena od strane hrvatskih političara u emigraciji okupljenih oko Jugoslavenskog odbora.²⁷

Prve godine Velikog rata nisu donijele dobro ni Kraljevini Srbiji, čija se vlada još od 1915. g. nalazila u izbjeglištvu na otoku Krfu u sjevernoj Grčkoj. Stanje se još više pogoršava 1917. g. kada Rusija, najvažnija saveznica i zaštitnica Kraljevine Srbije, zbog unutarnjih nemira okreće leđa srpskim političarima. Dodatne udarce srpskoj politici nanio je ulazak SAD-a u Prvi svjetski rat na strani Antante, ali i tzv. Solunski proces, koji je narušio unutarnju stabilnost države. Pogođena navedenim problemima, srpska vlada na čelu s Nikolom Pašićem okrenula se pregovorima s hrvatskim političarima u emigraciji, odnosno Jugoslavenskom odboru. Na ovaj potez Pašić se odlučio iz proračunatih razloga jer je želio osigurati vlastitu dobrobit i mogućnost raznih opcija uređenja države kada dođe kraj rata. Sukladno tomu, na Krfu je od lipnja do srpnja 1917. g. održan susret srpske vlade i Jugoslavenskog odbora radi usuglašavanja uvjeta i načina budućeg ujedinjenja Južnih Slavena iz Monarhije s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Glavno sporno pitanje odnosilo se na buduće ustrojstvo zajedničke države. Pripadnici srpske vlade zagovarali su državno uređenje zasnovano na centralizmu, dok su predstavnici Jugoslavenskog odbora buduću državu vidjeli kao federaciju. Jugoslavenskom

²⁶ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 26-27.

²⁷ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 21-22.

odboru federativno uređenje države trebalo je poslužiti kao jamstvo jednakosti svih naroda koji su trebali biti pripadnicima nove države. Krajem srpnja 1917. g. usvojen je dokument poznat kao „Krfaska deklaracija“, kojeg su potpisali Nikola Pašić kao predstavnik srpske vlade te Ante Trumbić, u ime hrvatske emigracijske skupine. Ovim dogovorom iskazana je potreba ujedinjena svih južnoslavenskih zemalja i naroda u jedinstvenu, ustavnu i parlamentarnu monarhiju.²⁸ Ta je monarhija trebala biti novostvorena država, a ne velika Srbija. Pitanje uređenja monarhije – centralizam ili federalizam – ostalo je otvoreno. Drugim riječima, državno uređenje nakon ujedinjenja trebala je odrediti ustavotvorna skupština. „Krfaska deklaracija“ imala je veliku važnost u očima Jugoslavenskog odbora. Naime, ona je smatrana jamstvom Pašićevog odustajanja od ideje stvaranja velike Srbije. Međutim, srbijanska strana na „Krfsku deklaraciju“ nije gledala na isti način. Za njih je ona bila čin koji je Srbiji u očima javnosti pružao različite mogućnosti za daljnje pregovore, a od ideje stvaranja velike Srbije nisu odustali. Bitno je napomenuti da „Krfaska deklaracija“ nije imala status državnopravnog dokumenta jer ga nisu potpisale dvije države, već samo jedna država i politički odbor koji nije bio izabrano tijelo i koji nije predstavljao vlast države.²⁹

Problemi su se počeli osjećati i među kopnenom vojskom i mornaricom, što je često za rezultati imalo odmetanje vojnika u šumu. Navedeni bjegunci, poznati kao zeleni kader, povećali su ionako veliku nesigurnost i nestabilnost unutar Austro-Ugarske Monarhije. U takvim okolnostima, više nego ikada do sada u središte pozornosti došla je potreba za ujedinjenjem svih Južnih Slavena u zajedničku državu. U isto vrijeme, Zagreb je postao centrom političkog života juga Monarhije te dolazi do stvaranja tzv. nacionalne koncentracije³⁰. Po prvi se puta povezuju hrvatski političari u emigraciji s političarima u domovini. Jugoslavenski odbor zajedno s Jugoslavenskim klubom podržao je ideju stvaranja nove zajedničke države ujedinjene s Kraljevinom Srbijom izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije.³¹ Političke stranke i formacije iz južnih zemalja Austro-Ugarske Monarhije sastale su se u ožujku 1918. g. Sastanak je održan u Zagrebu, a kao produkt sastanka objavljen je dokument pod nazivom „Zagrebačka rezolucija“. Kroz taj dokument, potpisnici su iznijeli zahtjev za neovisnom i demokratskom državom Slovenaca, Hrvata i Srba. U rezoluciji se diplomatski pristupilo pitanjima uprave i okvira buduće države. Nije bilo spomena o odnosu

²⁸ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 34-35.

²⁹ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 22-24.

³⁰ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 44.

³¹ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 46-48.

prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, niti o teritoriju ili mogućnosti ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Razlog tomu leži u činjenici da je rat još uvijek bio u tijeku te je direktno neslaganje s režimom i habsburškom dinastijom moglo izazvati represiju vlasti.³²

Jesen 1918. g. donijela je prve konkretne političke akcije usmjerene k oslobođenju područja Južnih Slavena iz okvira Monarhije. U Zagrebu je 1918. g. formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba³³ (dalje u tekstu Narodno vijeće SHS), kao centralno političko tijelo koje je okupljalo sve Južne Slavene unutar Austro-Ugarske Monarhije. Za obnašanje predsjedničke dužnosti tog tijela izabran je slovenski političar Anton Korošec, a za njegova prvog zamjenika izabran je hrvatski političar Ante Pavelić (zubar). Mjesto drugog zamjenika kasnije je popunio srpski političar Svetozar Pribićević. Iako na prvi pogled drugo potpredsjedničko mjesto nije imalo velik utjecaj, splet okolnosti omogućio je Pribićeviću da stekne dominaciju unutar Narodnog vijeća SHS. Primarna okolnost koja je pogodovala jačanju Pribićevićevog utjecaja jest činjenica da je Korošec, kao predsjednik Narodnog vijeća SHS, najčešće boravio u emigraciji te nije mogao značajnije utjecati na zbivanja u domovini. S druge strane, prvog dopredsjednika Antu Pavelića suvremenici su opisali kao nedovoljno ambicioznog i inferiornog političara, koji je vrlo često riječ prepuštao upravo Pribićeviću. Svetozar Pribićević, Srbin iz Hrvatske, bio je vješt govornik i karizmatik te je s lakoćom zagovarao velikosrpsku politiku na taktičan način. Njegovo je političko djelovanje obilježeno vješto odigranim potezima, koje je povlačio tek kada je bio siguran kako će iz situacije izvući najveću korist. U Narodno vijeće SHS ušao je tek kada je slom Austro-Ugarske Monarhije postao neizbježan te se tada priključio političkim grupacijama koje su na ideji jugoslavenskog ujedinjenja radile znatno dulje od njega. Njegovi postupci u godinama što slijede dokazali su da Pribićević nije odustao od ideje stvaranja velike Srbije.³⁴

Jedna od prvih konkretnih aktivnosti Narodnog vijeća SHS bilo je izravno odbijanje prijedloga o primirju koje je kralj i car Karlo IV. iznio u svom „Manifestu“. Shvativši da gubi rat te da je opstojnost Monarhije upitna Karlo IV. obećao je transformaciju austrijskog dijela Monarhije na korist Južnih Slavena. Drugim riječima, Karlo IV. tek je tada uzeo u obzir prijedloge koje mu je Jugoslavenski klub ponudio još 1917. g. „Svibanjskom deklaracijom“. Uvjeren da će Monarhija uskoro doživjeti slom, Narodno vijeće SHS odbacilo je prijedloge

³² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 48-49.

³³ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 122.

³⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 49.

Karla IV. i zauzelo jasan stav o budućem napuštanju iste. U tom duhu, nekoliko dana kasnije 29. listopada 1918. g., na sjednici Hrvatskog sabora jednoglasno je prihvaćen zaključak o prekidu svih državnopravnih veza između hrvatskih zemalja te Austrije i Ugarske.³⁵

3. DRŽAVA SLOVENACA, HRVATA I SRBA I PROCES UDRUŽIVANJA S KRALJEVINOM SRBIJOM

Sjednica Hrvatskog sabora održana 29. listopada 1918. g. rezultirala je prihvaćanjem ideje o prekidu svih državnih i pravnih veza hrvatskih zemalja s Austro-Ugarskom Monarhijom.³⁶ Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i Rijeka proglašene su suverenim teritorijem koji, zajedno s drugim jugoslavenskim područjima koja su do tada bila pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije, ulazi u novu zajedničku Državu SHS.³⁷ Čelna institucija nove države bilo je Narodno vijeće SHS.³⁸ Unutar stalne postave Muzeja grada Zagreba moguće je vidjeti fotografije koje svjedoče o reakcijama stanovništva, koje se okupilo na nekoliko lokacija u centru grada Zagreba, na odluku o prekidu državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom.

Država SHS nikada nije dobila međunarodno priznanje, a u povijesti je ostala zapamćena kao državna tvorevina koja je postojala nešto više od mjesec dana. Njezinom kratkom postojanju presudili su brojni unutarnji, ali i vanjski politički problemi koji su Državu SHS opterećivali od prvog dana njezinog postojanja. Važan politički problem unutar zemlje stvarali su pripadnici već ranije spomenutog zelenog kadera. Oni su svojim pljačkama i razbojstvima narušavali sigurnost, ali i ugled države.³⁹ Također je veliki problem bio nepostojanje profesionalne vojske Države SHS, koja bi bila kompetentna odgovoriti na novonastale izazove.⁴⁰ Teritorijalni opseg Države SHS zauzimao je prostor svih južnoslavenskih zemalja koje su do kraja Prvog svjetskog rata bile sastavnim dijelom Austro-Ugarske Monarhije. Drugim riječima, Država SHS obuhvaćala je teritorije Slovenije, Hrvatske, BiH te Vojvodine, odnosno Baranje, Bačke i Banata. Srpska vlast, ne napuštajući ideju

³⁵ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 29.

³⁶ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 156.

³⁷ ŠIŠIĆ, „Kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888.-1934.)“, 121.

³⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 50.

³⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 3-4.

⁴⁰ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 149.

stvaranja velike Srbije, nekoliko dana od osnivanja Države SHS poslala je svoju vojsku s ciljem aneksiranja područja Banata, Bačke, Baranje, Srijema, istočne Slavonije, BiH te većeg dijela Dalmacije.⁴¹ Uz osvajačka nastojanja Kraljevine Srbije, Država SHS suočavala se i s talijanskim pretenzijama usmjerenima na hrvatsku obalu. Naime, „Londonskim ugovorom“ iz 1915. g. Italiji su obećani Istra, sjeverna Dalmacija s gradovima Zadar i Šibenik, kao i gotovo čitavo hrvatsko otočje. Nedostatak međunarodnog priznanja Države SHS od strane Saveznika omogućio je Talijanima da relativno lako anektiraju obećane dalmatinske regije.⁴²

Svi navedeni problemi pritiskali su Narodno vijeće SHS da što prije započne proces udruživanja s Kraljevinom Srbijom. Prvi takav pokušaj dogodio se u Ženevi gdje su se od 6. do 9. studenog 1918. g. sastali predstavnici Narodnog vijeća SHS, Jugoslavenskog odbora i srpske vlasti. Još jednom se potvrdilo kako su stajališta srpske vlasti oko udruživanja u sukobu sa stajalištima Jugoslavenskog odbora i Narodnog vijeća SHS.⁴³ Ženevska je konferencija bila obavljena utjecajem zapadnih državnika, koji su poticali udruživanje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Uključenost zapadnih sila u ovo pitanje utjecalo je na Nikolu Pašića, koji je nakon dugog negodovanja ipak priznao Državu SHS kao ravnopravnu Kraljevini Srbiji glede provođenja ujedinjenja. Kao prvi korak k ujedinjenju bilo je dogovoreno osnivanje zajedničke vlade, dok je pitanje uređenja buduće zajednice i dalje ostalo otvoreno. Kraj konferencije u Ženevi označilo je potpisivanje dokumenta koji se naziva „Ženevska deklaracija“.⁴⁴ Dogovoreno je bilo kako će nova vlada biti kreirana na ravnopravan način. Drugim riječima, nova vlada trebala je imati jednako predstavnika iz Narodnog vijeća, koliko i predstavnika iz srpske vlade. Takva ravnopravna vlada značila je da između Države SHS i Kraljevine Srbije postoji potpuna ravnopravnost, što je trebalo onemogućiti uspostavu srpske prevlasti. Nikola Pašić nije mogao dopustiti da srpski narod u zajedničkoj državi bude izjednačen s ostalim pripadnicima Južnih Slavena. Sukladno tomu, Nikola Pašić nekoliko dana nakon potpisivanja „Ženevske deklaracije“ s iste je povukao svoj potpis. Tim postupkom, srpska vlast nanovo je dokazala kako u pozadini još nije odustala od programa stvaranja velike Srbije.⁴⁵

Rad na stvaranju zajedničke države premješten je u zemlju, točnije u Narodno vijeće SHS. Srpska vlast odlučila je iskoristiti ulogu i moć koju je Svetozar Pribićević imao u

⁴¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 5.

⁴² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 30-32.

⁴³ *Isto*, 52.

⁴⁴ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*, 21-22.

⁴⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 52.

Narodnom vijeću SHS. Primivši vijest o poništenju „Ženevske deklaracije“ Pribićević je odlučio preuzeti inicijativu oko ujedinjenja. Ubrzo nakon toga, Pribićević stupa u kontakt s regentom Aleksandrom Karađorđevićem te u Beograd šalje delegaciju Narodnog vijeća SHS, čiji je zadatak bio informirati tamošnji politički vrh o sve težem stanju u kojem se nalazila Država SHS.⁴⁶ Talijanske težnje za hrvatskom obalom i nedostatak profesionalne vojske uzrok su proglašenju opće mobilizacije u Državi SHS u studenom 1918. g. Međutim, na pozive se odazvao iznimno malen broj ljudi.⁴⁷ Ponovno iskoristivši svoju funkciju, Svetozar Pribićević u ime Predsjedništva Narodnog vijeća SHS poslalo je tročlanu delegaciju u Beograd s ciljem da od regenta Aleksandra dobije pomoć u vidu dolaska srbijanske vojske na teritorij Države SHS. Srpska vojska trebala je nadomjestiti nepostojanje službene državne vojske. Zahtjev delegacije je prihvaćen te je u Zagreb poslan Dušan Simović kao delegat srbijanske Vrhovne komande. Dušan Simović u Zagrebu je pronašao svoje pristaše te je otvoreno zagovarao velikosrpske planove svoje vlade kao rezervu ako ne dođe do udruživanja Države SHS s Kraljevinom Srbijom. Na taj je način srpska vlast još jednom pokazala kako govori jedno, planira drugo, a priželjkuje treće.⁴⁸

Kako bi se ubrzao proces ujedinjenja od 23. do 24. studenog 1918. g. održan je sastanak Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS. Svetozar Pribićević nanovo je iskoristio svoj položaj te na sastanak nije pozvao Antona Korošeca niti Antu Trumbića, već ih je zamijenio srpskim predstavnicima, zagovarateljima srpske hegemonije. Također se pobrinuo da se prije početka sastanka ispred sabornice okupe zagovornici srpske politike koji su klicali u čast srpskom kralju i dinastiji Karađorđević koji su na taj način utjecali na moral hrvatskih političara i stanovnika. Budući da je Korošec bio odsutan, Pribićević je preuzeo ulogu moderatora rasprave. Rasprave su bile obilježene dugotrajnošću i neslaganjima oko načina ujedinjenja. Kako bi lakše došli do suvislih zaključaka, prisutni na sastanku izabrali su tzv. Odbor sedmorice, koji je bio zadužen predložiti konačne zaključke, uzimajući u obzir sva iznesena stajališta. Odbor sedmorice predložio je kreiranje posebne delegacije od 28 članova, koja će voditi pregovore o ujedinjenju pridržavajući se uputa iz tzv. „Naputka“. „Naputak“ je bio dokument u kojem su bile iznesene upute o osnivanju nove zajedničke države. Navedeno je kako je ustavotvorna skupština dužna sastati se najkasnije šest mjeseci nakon ujedinjenja, a da zatim mora donijeti ustav kojim će se odrediti državni oblik, unutarnje državno ustrojstvo, prava državljana, državna zastava te

⁴⁶ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 52-53.

⁴⁷ *Isto*, 54.

⁴⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 5-6.

sjedište vlade i drugih državnih tijela. Dok ne bude sazvana ustavotvorna skupština obnašanje zakonodavne vlasti trebalo je biti u rukama Državnog vijeća. Vladarska vlast, sukladno „Naputku“, bila bi predana srpskoj dinastiji Karađorđević.⁴⁹ Odlasku delegacije u Beograd protivio se samo Stjepan Radić. Bio je žestoki protivnik ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom bez ranijeg dogovora oko uređenja nove države.⁵⁰ U historiografiji je posebno ostao zapamćen njegov govor na ranije spomenutoj sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS 24. studenog 1918. g. U tom je govoru Radić osudio žurbu k ujedinjenju upozorivši hrvatske zastupnike da ne srljaju kao guske u maglu⁵¹. U Beograd je 28. studenog 1918. g. pristigla delegacija Narodnog vijeća SHS koja je stupila u pregovore s predstavnicima srpske vlade. Zbog svojeg otvorenog istupanja protiv žurnog ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom Stjepan Radić, čelnik Hrvatske pučke seljačke stranke (dalje u tekstu HPSS) stvorio si je neprijatelje. Pristaše Svetozara Pribićevića, ali i Pribićević osobno upućivali su Radiću otvorene prijetnje. Sukladno tomu, nakon ujedinjenja Radić iz sigurnosnih razloga odlazi u emigraciju.⁵² Ponovno pod utjecajem Svetozara Pribićevića, delegacija zadužena za provedbu ujedinjenja odbacuje „Naputak“ te izrađuje novi dokument pod imenom „Adresa“. „Adresa“ je bila dokument u kojemu pitanje ujedinjenja ni na koji način nije bilo uvjetovano, a sam sadržaj „Adrese“ bio je protivan i „Naputku“ i odlukama „Krfске deklaracije“. „Adresu“ je, u ime svog oca kralja Petra Karađorđevića, prihvatio regent Aleksandar te je tim činom proglašeno ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo SHS.⁵³

54

Mnogi se povjesničari slažu kako je ovakav čin ujedinjenja bio nezakonit i protivan demokraciji, te da je Hrvatska njime izgubila svoju državnost koju je dotad u različitim mjerama imala tijekom više od tisuću godina.⁵⁵

4. KRALJEVSTVO SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918. – 1929.)

⁴⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 6-7.

⁵⁰ KOVAČ, *U labirintu versajsko-vidovdanske Jugoslavije. Hrvatsko pitanje u očima francuske politike, 1914.-1929.*, 183.

⁵¹ „Govor Stjepana Radića u Saboru 24. studenoga 1918.“.

⁵² PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 11.

⁵³ *Isto*, 7-8.

⁵⁴ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 175.

⁵⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 8.

Kraljevstvo SHS proglašeno 1. prosinca 1918. g. nova je država koja se javlja na karti Europe završetkom Prvog svjetskog rata. Kraljevstvo SHS nastalo je spajanjem Kraljevine Srbije, Kraljevine Crne Gore i Države SHS. Kraljevstvo SHS prostiralo se u jugoistočnoj Europi, duž istočne obale Jadranskog mora. Do Drugog svjetskog rata, kada je pripojena i Istra, Kraljevstvo, odnosno Kraljevina SHS obuhvaćala je morsku obalu dugačku gotovo 1562 km. Gotovo 70 % teritorija države nalazilo se na Balkanskom poluotoku. Po svom položaju Kraljevstvo SHS nalazila se na raskrižju međunarodnih prometnih ruta koje su povezivale srednju i zapadnu Europu sa Sredozemljem i jugoistočnom Europom sve do Bliskog istoka.⁵⁶ U međuratnom razdoblju površina Kraljevstva SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, iznosila je 248.978 km². U to vrijeme na tom je prostoru živjelo oko 12 milijuna stanovnika. Broj stanovnika brzo je rastao pa je već 1931. g. država imala 14 milijuna stanovnika, a prije Drugog svjetskog gotovo 16 milijuna. Najbrojnija nacija za vrijeme postojanja prve Jugoslavije bili su Srbi, zatim Hrvati, Slovenci, Makedonci pa Crnogorci. Rubni dijelovi jugoslavenskog teritorija bili su u dodiru s različitim etničkim područjima, primjerice s romanskim, germanskim, mađarskim, grčkim, albanskim i slavenskim područje. Stoga je u granicama nove države postojalo nekoliko nacionalnih manjina, među kojima su najvažniji bili Nijemci, Albanci i Mađari.⁵⁷

4.1. POLITIČKI ODNOSI OD UJEDINJENJA DO VIDOVDANSKOG USTAVA (1918. – 1921.)

4.1.1. PRVA VLADA KRALJEVSTVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Kraljevstvo SHS prvu vladu dobilo je 20. prosinca 1918. g. Unatoč očekivanjima da će prvi predsjednik vlade biti Nikola Pašić to mjesto popunio je Stojan Protić. Na ovakav rasplet utjecao je regent Aleksandar. Naime, Nikola Pašić nije bio naklon Anti Trumbiću, te su njihovi sastanci uglavnom rezultirali burnim raspravama i neslaganjima. Prepoznavši taj problem regent Aleksandar odbio je prijedlog da Nikola Pašić popuni mjesto predsjednika vlade. Regent Aleksandar je preko Stojana Protića nastojao osigurati bolje uvjete za suradnju s oporbenim strankama. Bio je to prvi, ali nikako i zadnji put da se regent, kasnije kralj, Aleksandar miješao

⁵⁶ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 82.

⁵⁷ *Isto*, 81-83.

u političke događaje u zemlji.⁵⁸ Nova vlada formirana je većinski od zagovaratelja ideja centralizma i unitarizma. Prema nacionalnom sastavu u vladi su najzastupljeniji bili Srbi s 11 od 19 zastupnika, a najslabije zastupljeni bili su Muslimani s jednim zastupnikom. Hrvati su u prvoj vladi imali petoricu zastupnika. Edo Lukinić bio je ministar pošta i brzojava, Živko Petričić ministar poljoprivrede, Vitomir Korač ministar socijalne politike, Tugomir Alaupović kao ministar vjera te Ante Trumbić kao ministar vanjskih poslova. Trumbićeva je pozicija bila najutjecajnija. Ipak, većinu svoje političke aktivnosti u to vrijeme Trumbić je proveo van države sudjelujući na mirovnoj konferenciji u Parizu gdje se borio za očuvanje Dalmacije koja je sukladno „Londonskom ugovoru“ trebala pripasti Talijanima. Sukladno tomu, Trumbić nije značajnije utjecao na unutarnja politička zbivanja u Kraljevstvu SHS. Nadalje, za podpredsjednika vlade izabran je Anton Korošec, dotadašnji predsjednik Narodnog vijeća SHS. Svetozar Pribičević popunio je mjesto ministra unutarnjih poslova što mu je omogućilo provedbu različitih mjera kojima je kroz nasilje nad Hrvatima i ostalim nesrpskim stanovništvom nastojao ojačati srpsku dominaciju u Kraljevstvu SHS.⁵⁹

Po završetku formiranja prve zajedničke vlade intenzivirali su se naponi o uspostavi centralističkog sustava u novoj državi. Kako bi se to postiglo bilo je potrebno ukinuti autonomiju i samostalnost zemaljskih vlada na područjima Banske Hrvatske i Dalmacije. Tamo gdje su prilike dozvoljavale, raspuštena su samoupravna općinska tijela. Kako je već ranije navedeno, započelo je i smjenjivanje službenika u državnim institucijama koji nisu bili po volji režima. Umjesto njih, vlada je imenovala nove vršitelje tih dužnosti, koji su mahom bili članovi režimskih stranaka odani vladajućem režimu.⁶⁰ Na navedeno se nadovezuje i odluka središnje beogradske vlade od 28. prosinca 1918. g. u kojoj je navedeno kako su dotadašnje zemaljske vlade dužne podnijeti ostavke.⁶¹ Zemaljska vlada Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, središnje izvršno tijelo u Hrvatskoj i Slavoniji od 1869. g., ukinuta je 1918. g.⁶² Nova vlada za hrvatski prostor imenovana je u veljači 1919. g.⁶³, a sve nove vlade podvrgnute su centralnoj vladi u Beogradu. Svetozar Pribičević iskoristio je reformu zemaljskih vlada kako bi proveo čistke prethodne vlasti. Činovnike koji su bili dio prethodnog režima, nova država je smatrala neprijateljima, optužujući ih za protivljenje državnom i nacionalnom jedinstvu. Većinom su te

⁵⁸ KRIZMAN, „Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.“, 23-24.

⁵⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 11-12.

⁶⁰ *Isto*, 12.

⁶¹ KRIZMAN, „Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.“, 24.

⁶² BUČIN, „Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (1869-1921): razvoj poslovanja i „pismare“, 27-28.

⁶³ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 49.

optužbe bile na račun Hrvata, koji su bili optuženi za separatizam i savezništvo sa zagovarateljima obnove Austro-Ugarske Monarhije. Hrvate se uklanjalo s važnih državnih mjesta te su umjesto njih postavljeni ljudi koji su bili pouzdani novoj državi i vlasti, iako često nisu imali odgovarajuće kompetencije za vršenje tih dužnosti. Hrvate su na tim pozicijama uglavnom zamijenili Srbi. Na taj je način nacionalna i stranačka struktura činovništva u Hrvatskoj izmijenjena u korist Srba. Ti režimu pouzdani pojedinci postali su oslonac beogradskog vladi, ali i zagovornici velikosrpske politike na hrvatskim područjima.⁶⁴

Na ruku srpskoj dominaciji na hrvatskim prostorima išao je i ustroj žandarmerije koja je, kao dio vojnih snaga, vršila policijske dužnosti. Pritom se brutalnošću i nasiljem znatno razlikovala od lokalne policije. Ukaz Svetozara Pribićevića iz zime 1919. g. omogućio je osnivanje žandarmerije u čitavom Kraljevstvu SHS. Dotadašnje policijske postrojbe su raspuštene, a kadrovi unutar njih koji nisu bili prijatelji režima prisilno su umirovljeni ili otpušteni. Novoosnovana žandarmerija bila je izrazito centralizirana, a zapovijedi je primala od ministra unutarnjih poslova i ministra vojske (oboje su bili Srbi). Žandarmerija je bila produžena ruka beogradskog režima kojom se u godinama zajedničke države nasiljem i represijom ubijao svaki pokušaj hrvatske borbe koja je za cilj imala rješavanje hrvatskog pitanja. Žandarmerija je najbrutalnije djelovala nad hrvatskim pučanstvom, često nasilno gušeći bilo kakav oblik otpora. Kako bi ostvario ciljeve nadahnute centralističkom i unitarističkom politikom, Svetozar Pribićević smjenjuje Antuna Mihaloviča s funkcije hrvatskog bana. Za novog bana Pribićević je odredio Ivana Palačeka. Ovim činom Svetozar Pribićević obezvrijedio je jedan od najvažnijih simbola hrvatske državnosti i suvereniteta. Bansku funkciju, koju Hrvatska njeguje stotinama godina, Pribićević je podvrgnuo Beogradu. Hrvatski ban bio je dužan djelovati po uputama koje su dolazile s beogradskog dvora.⁶⁵

Budući da prilikom osnutka Kraljevstva SHS nije imenovano predstavničko tijelo za novu državu tome se doskočilo 1. ožujka 1919. g. kada je osnovano Privremeno narodno predstavništvo.⁶⁶ Ono je osnovano dogovorom između Narodnog vijeća SHS i srbijanske vlade, a trebalo je vršiti ulogu jedinstvenog zakonodavnog tijela u novoj državi.⁶⁷ Na osnutak ovog tijela utjecao je regent Aleksandar koji je službeno ozakonio njegov rad. Predstavnici Privremenog narodnog predstavništva nisu bili izabrani od strane naroda, već ih je imenovala

⁶⁴ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 12.

⁶⁵ *Isto*, 12.

⁶⁶ *Isto*, 14.

⁶⁷ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 30.

beogradska vlada, odnosno regent Aleksandar osobno. Na taj se način nastojalo osigurati prevlast onih zastupnika koji su bili pripadnici režimskih stranaka. Kako bi se to osiguralo vrijedila su različita pravila za odabir zastupnika u Privremeno predstavništvo, ovisno o kojoj se zemlji radilo. Naime, za Srbiju je vrijedilo pravilo da će najviše zastupnika dobiti ona stranka koja u srpskoj narodnoj skupštini ima većinu. S druge strane, navedeno pravilo nije vrijedilo za Hrvatsku. U Privremeno narodno predsjedništvo iz Hrvatske su odabrani oni koji su bili odani režimu, a ne oni koje je narod simpatizirao. Članovi Narodne radikalne stranke, tzv. radikali, popunjavali su većinu zastupničkih mjesta u Privremenom narodnom predstavništvu. Hrvati nisu bili proporcionalno zastupljeni s obzirom na njihov udio u postotku stanovništva države. Istovremeno, predstavnici hrvatskih stranaka koje su se protivile ujedinjenju i srpskoj dominaciji (poput zastupnika HSP-a) bili su isključeni iz tog tijela. Srbi su tako osigurali većinu u privremenom zakonodavnom tijelu, što im je omogućilo donošenje zakona kojima su učvršćivali svoju vlast u državi. Sukladno svemu navedenome, Hrvatima je bilo onemogućeno značajnije utjecati na rad Privremenog narodnog predstavništva.⁶⁸

4.1.2. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU 1920.

Sukladno „Zakonu o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu“ održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. g.⁶⁹ Kao i kod osnutka Privremenog narodnog predstavništva i navedeni je zakon o formiranju Ustavotvorne skupštine bio napisan tako da podilazi srpskoj vlasti. Naime, način osnivanja izbornih jedinica nije bio uniformiran i jednako važeći za cijelu zemlju. Prostori u kojima su većinski živjeli pobornici srpske režimske politike bili su rascjepkani u više manjih izbornih jedinica. Sukladno tomu, u Srbiji je za izbor jednog zastupnika trebalo manje izbornika. S druge strane, u Hrvatskoj je bilo kreirano manje izbornih jedinica koje su obuhvaćale velik teritorij. Iz tog su razloga u Ustavotvornu skupštinu Srbi mogli izabrati više zastupnika nego što su to mogli Hrvati. Uoči izbora bila je u tijeku snažna politička aktivnost predstavnika različitih stranaka koji su htjeli utjecati na donošenje prvog ustava Kraljevstva SHS. U političkim programima većine stranaka kao goruće pitanje isticalo se unutarnje uređenje države, koje do tada još nije bilo riješeno. Unutar pitanja uređenja države određene političke stranke pokušale su dati odgovor na i dalje otvoreno hrvatsko

⁶⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 14.

⁶⁹ MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, 267.

pitanje.⁷⁰ Naime, HPSS u svojim je predizbornim nastupima pokazao otvoreno neslaganje s tadašnjim stanjem u zemlji, osuđujući pritom nasilje žandara nad hrvatskim seljaštvom, ali i način na koji je stvorena zajednička država. Međutim, HPSS se u svom programu nije protivio zajedničkoj državi, već se zalagao da ista bude konfederativna republika Južnih Slavena u kojoj bi Hrvatska imala pravo na samostalnost i neovisnost. Nadalje, HSP nije odustao od ideje u kojoj Hrvatsku vidi kao samostalnu i nezavisnu državu, van saveza s drugim državama. Kao i prethodno navedene političke stranke u Hrvatskoj, Hrvatska pučka stranka odbijala je priznati centralizam kao službeno uređenje države. Zalagala se za uspostavu jugoslavenske države, ali umjesto centralizma vidjela je uspostavu načela pokrajinskih autonomija, sa skupštinama i vladama. Hrvatska pučka stranka zalagala se za Hrvatsku kao kršćansku državu. I Hrvatska se zajednica protivila centralizmu i jugoslavenskom integralizmu te je uređenje države vidjela u okviru federativne zajednice Južnih Slavena. Stranke odane beogradskoj vladi u svom programu naglašavale su važnost osiguravanja državnog jedinstva te su se protivile separatizmu, odnosno odvajanju nekog od naroda Južnih Slavena u samostalnu državu.⁷¹

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Hrvati su svoje povjerenje dali onim strankama koje su u svom programu osudile centralizam, a borile se za samostalnost Hrvatske. Na području Banske Hrvatske samouvjerenu pobjedu odnio je HPSS, koji je prikupio 55,80 % glasova. Hrvatska pučka stranka i HSP dobile su osam mandata. Režimske su stranke u Banskoj Hrvatskoj dobile petnaest mandata jer su određena područja hrvatskog teritorija bila naseljena većinski srpskim stanovništvom.⁷² Zbog talijanske aneksije dijelova jadranske obale u nekim dijelovima Dalmacije, koji su tada pripojeni Italiji, izbori nisu bili održani. Na suverenom teritoriju Dalmacije HPSS nije postavio svoje liste, stoga je ondje pobjedu odnijela Hrvatska pučka stranka. Na području Dalmacije stranke koje su osudile centralizam osvojile su 81,14 % glasova, a one koje su podupirale isti osvojile su 18,86 % glasova. Promatrajući izborne rezultate, jasno je vidljivo kako Hrvati nisu htjeli centralističko uređenje nove države. Važno obilježje ovih, ali i mnogih kasnijih izbora u Kraljevstvu SHS, jest nasilje koje je žandarmerija vršila nad stanovništvom koje ne podržava beogradski režim, ali i prijevare, nepravedni izborni zakoni, krađe glasova i sl.⁷³

⁷⁰ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 16.

⁷¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 17-18.

⁷² MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, 267.

⁷³ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 18-19.

4.1.3. JADRANSKO PITANJE

Talijanski ekspanzionistički apetiti prema hrvatskoj obali Jadrana, koji su započeli krajem Prvog svjetskog rata, nastavili su se i za vrijeme Kraljevstva SHS. Uz različite probleme unutar države, Hrvati su u poslijeratnom razdoblju bili opterećeni i tzv. jadranskim pitanjem. Jadransko se pitanje odnosilo na problem utvrđivanja granice između Kraljevine Italije i Kraljevstva SHS na istočnom Jadranu. U Padovi je 3. studenog 1918. g. potpisan mirovni sporazum između Austro-Ugarske Monarhije i Italije, a već dan kasnije talijanska je vojska započela s aneksijom hrvatskog i slovenskog priobalja. Najprije su zauzeti hrvatski gradovi Zadar, Pula i Rijeka, a u nekoliko idućih dana Italiji je pripojeno i područje Trsta, Gorice, Gradiške, dio Kranjske koji se nalazio uz more te Istra i svi hrvatski otoci, osim Brača i Šolte. Također, Italija je pripojila veći dio sjeverne i srednje Dalmacije. Hrvatski grad Rijeka još je jednom postao talijanskom metom na Jadranu. Sukladno navedenom, može se zaključiti kako je Italija u svom osvajačkom pohodu na hrvatsku obalu nakon Prvog svjetskog rata zauzela više teritorija nego što joj je bilo obećano „Londonskim ugovorom“.⁷⁴

Spornu liniju razgraničenja između Kraljevstva SHS i Kraljevine Italije trebalo je riješiti na Mirovnoj konferenciji sazvanoj u Parizu od 18. siječnja 1919. do 21. siječnja 1920. g. Skupinu koja se trebala boriti za očuvanje hrvatskog teritorija na Jadranu predvodio je Nikola Pašić, koji je tu funkciju dobio kao utješnu nagradu nakon što ga je regent Aleksandar uklonio s funkcije prvog predsjednika vlade. Istaknutu ulogu u ovom predstavništvu imao je i Ante Trumbić kao ministar vanjskih poslova. Njegova je uloga u ovim pregovorima bila značajna jer je nepopustljivo zagovarao očuvanje istočnog Jadrana unutar granica Kraljevstva SHS. S druge strane, Nikola Pašić, kao i drugi srbijanski članovi na ovoj Mirovnoj konferenciji, nisu bili od velike pomoći Trumbiću. Razlog tomu ležao je u činjenici što sporni teritorij na Jadranu nije bio dijelom teritorija Kraljevine Srbije te zato predstavnici srpske vlasti nisu pretjerano marili što će s tim teritorijem biti.⁷⁵

Što se tiče međunarodnog utjecaja na Mirovnu konferenciju u Parizu važno je objasniti ulogu sila Antante te Sjedinjenih Američkih Država (dalje u tekst SAD). Naime, sile Antante nisu mogle značajnije utjecati na sprječavanje ekspanzionističkih apetita Kraljevine Italije jer su one te koje su joj obećale teritorije na istočnoj strani Jadrana. S druge strane, SAD se nije osjećao dužnim Talijanima te je uloga američkog predsjednika Woodrowa Wilsona bila od

⁷⁴ DIKLIĆ, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, 228-229.

⁷⁵ *Isto*, 230-231.

značaja za sprječavanje apsolutne okupacije hrvatskog i slovenskog dijela jadranske obale. Woodrow Wilson oštro se usprotivio talijanskom ekspanzionizmu i težnjom za priključenjem hrvatske Rijeke Italije. Ipak, Wilson je bio spreman priznati Istru kao sastavni teritorij talijanskog kraljevstva. Nekoliko mjeseci nakon početka konferencije Wilson je otvoreno zahtijevao da se Talijani odreknu „Londonskog ugovora“, ali Talijani takav zahtjev nisu prihvatili te su napustili konferenciju. Ipak, zbog okolnosti u njihovoj vanjskoj politici Talijani su odlučili nastaviti daljnje pregovore.⁷⁶

Netom prije završetka Mirovne konferencije u Parizu, koncem 1919. g., talijanska mornarica zauzela je grad Rijeku i priključila ju Kraljevini Italiji. Konferencija je završila u siječnju 1920. g. bez konačnog dogovora. Međutim, okupljene strane bile su spremne nastaviti pregovore oko ovog pitanja što se i dogodilo u jesen 1920. g. Pregovori su ponovno pokrenuti u studenom 1920. g. u sjevernotalijanskom gradu Rapallu. Uoči pregovora u Rapallu, zemlje članice Antante – Francuska i Velika Britanija – nastojale su značajnije utjecati i na Kraljevinu Italiju i na Kraljevstvo SHS kako bi osigurale što ranije postizanje sporazuma. Osim utjecaja zapadnih sila na delegaciju pod Pašićevim i Trumbićevim vodstvom utjecao je i beogradski dvor, koji je pod svaku cijenu želio stabilizirati stanje u novoj državi, makar za to platili jadranskom obalom. Ovakav odnos Beograda prema Jadranu već je ranije objašnjen te počiva na činjenici da beogradski dvor na Jadran nije gledao kao dio svog državnog prostora. Također, još jedan od važnih razloga zašto se beogradska vlast nije trudila očuvati jadransku obalu jest taj što na tom prostoru nije živjelo mnogo srpskog pučanstva. Drugim riječima, srpska vlast nije pretjerano marila u kakvim uvjetima žive Hrvati na aneksiranim područjima.⁷⁷ U noći s 11. na 12. studenog 1920. g. riješeno je pitanje granica između Kraljevina Italije i Kraljevstva SHS na istočnom Jadranu.⁷⁸ Potpisan je dokument pod nazivom „Rapallski ugovor“, kojim su Kraljevini Italiji pripala iduća područja: Trst, Gradiška, Gorica, Idrija i Slovensko primorje. Nadalje, od hrvatskog prostora Kraljevina Italija dobila je Istru (osim Kastva i Krka) te otoke i Cres i Lošinj s obližnjim manjim otočićima, a u Dalmaciji i Zadar s užom okolicom i otoke Lastovo i Palagružu.⁷⁹ Više od pola milijuna Hrvata i Slovenaca na navedenim prostorima pripali su talijanskoj upravi te je kroz godine nad njima vršena prisilna talijanizacija kroz upravu, školstvo, kulturu i sl. Simboli hrvatske državnosti kao što su zastava, grb i himna bili

⁷⁶ DIKLIĆ, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, 231.

⁷⁷ *Isto*, 231-232.

⁷⁸ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske, drugi dio*, 367.

⁷⁹ DIKLIĆ, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, 232.

su zabranjeni. Također, bilo je zabranjeno pjevati hrvatske narodne pjesme, uništavane su hrvatske kulturne ustanove, društva, domovi kulture, ali i čitaonice i škole. Od 1918. g. pa gotovo do kraja 20. st. Talijani su nastojali uništiti hrvatski identitet na Jadranu.⁸⁰ Val demonstracija zahvatio je Hrvatsku, a narod je prosvjedovao protiv ugovora u Rapallu.⁸¹

4.1.4. DRUŠTVENI ODNOSI U HRVATSKOJ NAKON UJEDINJENJA

Prvi neredi u novoosnovanom Kraljevstvu SHS odigrali su se nekoliko dana nakon proglašenja države. Naime, 5. prosinca 1918. g. dio pješačke i domobranske pukovnije s dijelom lokalnog stanovništva započeo je prosvjedovati protiv Kraljevstva SHS. Povjesničari i dalje nisu sigurni koji je točan razlog izbijanja ovoga prosvjeda. Kao moguće motive za izbijanje prosvjeda neki navode općenito nezadovoljstvo zbog ulaska u državu sa Srbima i Slovincima⁸², drugi pak navode da je ključnu ulogu imalo nezadovoljstvo zbog načina ujedinjenja. Također, neki povjesničari mišljenja su kako je prosvjed inicirala talijanska tajna služba, koja je tim neredima htjela unijeti nemir u tek osnovanu zajednicu. Ipak, treba napomenuti kako je opće stanje u Hrvatskoj u to vrijeme bilo izrazito loše. Vladala je oskudica i glad te je stanovništvo bilo iznimno nezadovoljno uvjetima u kojima živi. Navedeni socijalni razlozi također su mogli biti izrazito jaki motivi za pokretanje prosvjeda. Okupljeni prosvjednici u popodnevnim satima naoružani su pristigli na Jelačić trg, a ondje su ih, također naoružani, dočekali pripadnici Narodne straže⁸³, odnosno istomišljenici Svetozara Pribićevića.⁸⁴ Nakon što je mogućnost mirnog razilaženja propala započela je otvorena paljba s obje strane u kojoj je poginulo više od deset osoba⁸⁵. Ovaj događaj poznat je pod imenom Prosinačke žrtve.⁸⁶⁸⁷ Unutar stalne postave Muzeja grada Zagreba moguće je vidjeti fotografije koje su snimljene 5. prosinca 1918. g. za vrijeme demonstracija. Događaji na Jelačić trgu 5. prosinca 1918. g. nisu bili jedine prosvjedne aktivnosti u to vrijeme. Naime, demonstracije potaknute nezadovoljstvom u novoj državi počele su i u Petrinji, Osijeku, Našicama i

⁸⁰ *Isto*, 233.

⁸¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 20.

⁸² KOVAČ, *U labirintu versajsko-vidovdanske Jugoslavije. Hrvatsko pitanje u očima francuske politike, 1914.-1929.*, 177.

⁸³ GABELICA, „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.“, 469-470.

⁸⁴ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 10.

⁸⁵ BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, 179.

⁸⁶ GABELICA, „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.“, 470.

⁸⁷ IVAŠKOVIĆ, „Vidovdanski ustav i alternativne ustavne strategije“, 527.

Varaždinu.⁸⁸ Među hrvatskim narodom Prosinačke žrtve postale su simbolom hrvatske borbe za slobodu i neovisnost.⁸⁹

Navedeni sukob srbijanskim je političarima stvorio odličan izgovor da što ranije i što jače započnu proces kontroliranja hrvatskog područja, a sve pod krinkom sprječavanja nemira. U to vrijeme započeo je proces uklanjanja beogradskom režimu nepoćudnih ljudi iz državnih institucija te postavljanje režimu odanih ljudi na ista mjesta.⁹⁰ Hrvatsko domobranstvo, osnovano nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, postupno je demobilizirano u većini hrvatskih gradova. Domobranstvo je zamijenila oružana formacija srpske vojske, čiji je zapovjednik bio brat Svetozara Pribićevića, Milan Pribićević. Od tada su poslovi vojske u Hrvatskoj bili u rukama dijela srpske vojske, koja je kao glavni zadatak imala držati hrvatski teritorij i stanovništvo pod svojom kontrolom. Navedene promjene u vojnim poslovima omogućile su srpskoj vlasti da lako uvede dominaciju u politički život Hrvatske te da na taj način uvede centralizam, a kasnije i diktaturu. Vojska pod vodstvom Milana Pribićevića u Hrvatskoj je djelovala u skladu s političkim interesima Beograda i kraljevskog dvora, odnosno u skladu s ciljem stvaranja velike Srbije. Zajedno sa žandarmerijom srpska je vojska dominirala nad ostalim narodima novoosnovane države, unatoč ranijim obećanjima kako će nova država biti ravnopravna. U takvoj vojsci Hrvati nisu bili dobrodošli. Hrvati su u toj vojsci na razne načine bili omalovažavani. Jedan od najboljih pokazatelja takvog stanja jest malobrojnost Hrvata unutar vojske, ali i unutar drugih državnih institucija poput bolnica, banki i sl.⁹¹

Hrvati su vrlo brzo novu državu počeli shvaćati kao tuđinsku. Nezadovoljstvo se iz redova vojske, o čemu je već ranije bilo riječi, proširilo na ostatak društvenih skupina. Problemi su počeli izbijati kada su mladi hrvatski seljaci odbili služenje vojnog roka jer su novu vojsku smatrali srpskom. Primjer tomu su događaji u dubrovačkoj okolini gdje su se seljaci oružano sukobili sa žandarmerijom. Pobunjenim seljacima izrečene su višegodišnje zatvorske kazne zbog nepoštivanja režima. Kao glavni cilj služenja vojnog roka beogradska je vlast vidjela u tome da na taj način uspostavi kontrolu nad hrvatskom mladeži, ali i da ih iskoristi za gradnju cesta i drugih građevina na području Srbije.⁹²

⁸⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 10.

⁸⁹ GABELICA, „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.“, 470.

⁹⁰ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 48-49.

⁹¹ HUZAN, „Raspuštanje Hrvatskog domobranstva nakon završetka Prvog svjetskog rata“, 445.

⁹² PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 15.

Osim nezadovoljstva zbog služenja vojnog roka, hrvatsko pučanstvo snažno je pogodila uredba o uvođenju dinara kao službenog platežnog sredstva u novoj državi. U tom trenutku pokrenut je postupak izjednačavanja dinara s dotadašnjom valutom – krunom.⁹³ Izjednačavanje valute bilo je kontroverzno pitanje s ekonomskim i političkim implikacijama, posebno u regijama izvan teritorija Kraljevine Srbije. Omjer zamjene krune u dinar bio je iznimno nepovoljan – 4:1.⁹⁴ Zamjenom se za četiri krune dobio jedan dinar, a stvarni im je omjer bio 1:1.⁹⁵ Potrebno je naglasiti kako je beogradska vlast namjerno degradirala vrijednost hrvatske krune putem raznih manipulacija i transakcija.⁹⁶ Prema nekim procjenama, hrvatskom pučanstvu je oduzeto više od milijardu kruna. Na taj način, Hrvatska je nenamjerno financirala obnovu Kraljevine Srbije, budući da je tako prikupljen novac preusmjeren i sliven u nju. Ova manipulacija je izazvala veliko nezadovoljstvo i otvorene pobune među hrvatskim pukom.⁹⁷

Jesen 1920. g. ostala je obilježena bunama seljaka u Moslavini, Prigorju i okolici Zagreba. Razlog pobune bio je u odredbi kojom je postalo obvezno u Hrvatskoj obilježavati stoku, konje i volove, koja je bila namijenjena za izvoz. Bune seljaka uglavnom su bile potaknute gospodarskim razlozima jer je među seljacima vladao strah da će označena stoka biti teško prodana.⁹⁸ Međutim, zbog sve jačih političkih napetosti, kao što su progoni članova HPSS-a, uhićenje Stjepana Radića i drugih vođa stranke, seljački bunt poprimio je i političke dimenzije. U tim pobunama bilo je mnogo ozlijeđenih i ubijenih. Seljaci su napadali željezničke i oružničke postaje, općinska i kotarska gospodarstva. U konačnici je vojska ugušila pobunu.⁹⁹ Radnici su se također pridružili pobuni izražavajući svoj bunt kroz štrajkove te pritom zahtijevajući bolje uvjete rada, veće plaće i osmosatno radno vrijeme.¹⁰⁰

4.2. POLITIČKA ZBIVANJA OD PRVOG USTAVA DO DIKTATURE (1921.-1929.)

⁹³ GEIGER, OSTAJMER, „Nostrifikacija i zamjena austrougarskih krunskih novčanica u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. - 1921.): primjer trgovišta i kotara Đakovo“, 112-114.

⁹⁴ JANJATOVIĆ, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.—1921.“, 27.

⁹⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 15.

⁹⁶ GEIGER, OSTAJMER, „Nostrifikacija i zamjena austrougarskih krunskih novčanica u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. - 1921.): primjer trgovišta i kotara Đakovo“, 110-111.

⁹⁷ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 15.

⁹⁸ VUKOVIĆ, „Gornjostubički slučaj Ciglar i Žukina u kontekstu seljačke pobune zbog žigosanja stoke 1920. godine“, 80, 82.

⁹⁹ JANJATOVIĆ, „Izveštaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine“, 258-259.

¹⁰⁰ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 15-16.

4.2.1. VIDOVDANSKI USTAV

Izborima 1920. g. formirano je političko tijelo – Ustavotvorna skupština – koje je za cilj imalo donijeti prvi ustav Kraljevstva SHS. Krajem 1920. g. Ustavotvorna skupština (isto što i Konstituenta) počela je svoje djelovanje. Ta Ustavotvorna skupština bila je nepotpuna iz razloga što su članovi oporbe, a među njima i Hrvati, odbili sudjelovati u radu Skupštine.¹⁰¹ Zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke¹⁰² (dalje u tekstu HRSS) prvi su odbili sudjelovati u Ustavotvornoj skupštini jer su smatrali da će njihova apstinencija biti snažna poruka kojom će režimske stranke shvatiti da centralističko uređenje nove države onemogućava ravnopravnost država unutar Kraljevstva SHS. Iz tog razloga, do 1921. g. u Ustavotvornoj skupštini hrvatski narod predstavljala je Hrvatska zajednica, koja je u tom tijelu imala četiri zastupnika.¹⁰³ Zastupnici HRSS-a koji su se nalazili u Zagrebu formirali su tzv. Hrvatsko narodno zastupstvo (dalje u tekstu HNZ), unutar kojeg se raspravljalo o istim pitanjima o kojima je raspravljala i Narodna skupština. Prva konkretna politička aktivnost HNZ-a dogodila se u veljači 1921. g. kada je navedena skupina dostavila dopis regentu Aleksandru unutar kojeg je bilo navedeno kako nisu ispunjeni uvjeti za ujedinjenje. Drugim riječima, članovi HNZ-a su htjeli opomenuti članove Ustavotvorne skupštine da nije zakonito da donesu ustav, a da pritom pravo odlučivanja imaju samo zastupnici režimskih stranke i njihovi istomišljenici. Također, HNZ je zahtijevao mogućnost samoopredjeljenja za Hrvatsku te je navedeno kako se od 1. prosinca 1918. g. Hrvati osjećaju potlačenije nego što su se osjećali ikada kroz povijest.¹⁰⁴

U Narodnoj je skupštini od ukupno 419 izabranih zastupnika ostao njih svega 258. Više od 150 zastupnika koji se nisu nalazili u Narodnoj skupštini bili su Hrvati. Narodna je skupština bila sastavljena od članova Narodne radikalne stranke, Jugoslavenske demokratske stranke, Samostalne kmetijske stranke te muslimana iz Makedonije i BiH. Ustavotvorna skupština trebala je odrediti uređenje Kraljevstva SHS, a razne ideje o budućem uređenju javljale su se i van same Skupštine. U Hrvatskoj je najviše simpatija dobivao idejni nacrt HRSS-a kojim je predloženo da Kraljevstvo SHS bude konfederacija koju bi činile Banska Hrvatska, Slovenija, Srbija i Dalmacija. U tom slučaju, Hrvatska je trebala biti slobodna republika u kojoj bi vlast

¹⁰¹ JANJATOVIĆ, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.—1921.“, 26.

¹⁰² Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) je 1920. godine promijenila ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) (PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 24.)

¹⁰³ MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, 267.

¹⁰⁴ IVAŠKOVIĆ, „Vidovdanski ustav i alternativne ustavne strategije“, 541.

bila spuštena u narod, a Kraljevstvo SHS trebalo je biti savez slobodnih i ravnopravnih država. Stjepan Radić, kao vodeća osoba HRSS-a, na Dalmaciju je gledao kao na dio hrvatskog teritorija koji zbog svoje povijesne znamenitosti ima pravo na samoodređenje.¹⁰⁵

Prvi Ustav Kraljevstva SHS donesen je 28. lipnja 1921.¹⁰⁶ na pravoslavnu svetkovinu sv. Vida¹⁰⁷, ali i na godišnjicu Kosovske bitke. Iz prvog navedenog razloga, taj se ustav nazivao „Vidovdanski ustav“.¹⁰⁸ Navedeni je ustav stavljen na snagu iako je bio u direktnoj opreci s dogovorima koji su bili provedeni 1918. g. glede ujedinjenja. Također, na zahtjev i u korist režimske stranke, postupak izglasavanja ustava bio je nedemokratski i pun nepravilnosti. Navodi se kako „Vidovdanski ustav“ nije mogao biti hrvatskim ustavom jer u njegovom kreiranju nisu sudjelovali hrvatski političari. „Vidovdanski ustav“ odredio je Kraljevstvo SHS kao ustavnu i parlamentarnu monarhiju u kojoj dotad najznačajnije zakonodavno tijelo – Narodna skupština – sada ima mali utjecaj. S druge strane, utjecaj kralja Aleksandra I. Karađorđevića „Vidovdanskim ustavom“ postao je znatno jači. Kralj je onaj koji je trebao osiguravati pravo na demokraciju i ravnopravnost. „Vidovdanski ustav“ samo je pogoršao ranu hrvatskog naroda koja se širi od 1. prosinca 1918. g. Iako su Hrvati bili drugi najbrojniji narod u Kraljevstvu SHS, srpska hegemonija potisnula ih je na margine nove države, što se jasno pokazalo i u godinama koje su slijedile.^{109 110}

4.2.2. HRVATSKI BLOK

Hrvatske političke stranke napuštajući Ustavotvornu skupštinu formirale su savez oporbe – Hrvatski blok. Hrvatski blok osnovan je na inicijativu Stjepana Radića, a predstavljao je političko tijelo koje je snažno osuđivalo centralističku politiku Beograda te ugnjetavanje oporbe, ali i svih drugih neistomišljenika. HRSS-u se najprije pridružila Hrvatska zajednica, a potom i HSP. Prva konkretna politička akcija Hrvatskog bloka bila je objava dokumenta „Poruke hrvatskom narodu“. U tom dokumentu zahtijevao se prekid ugnjetavanja nacionalne individualnosti koju Hrvati imaju kroz stoljeća te se otvoreno tražila zaštita gospodarskih,

¹⁰⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 22.

¹⁰⁶ IVAŠKOVIĆ, „Vidovdanski ustav i alternativne ustavne strategije“, 542.

¹⁰⁷ „Srpska pravoslavna crkva“.

¹⁰⁸ IVAŠKOVIĆ, „Vidovdanski ustav i alternativne ustavne strategije“, 542.

¹⁰⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 22-23.

¹¹⁰ JANJATOVIĆ, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.“, 25-26.

kulturnih i društvenih vrijednosti. U dokumentu je također iskazano neslaganje s centralističkim „Vidovdanskim ustavom“ te je osporeno pravo na rad Ustavotvorne skupštine jer u njoj nije bilo hrvatskih zastupnika. „Vidovdanski ustav“ proglašen je nevažećim za Hrvate. Beograd ostaje gluh na navedene zahtjeve te se Hrvatski blok početkom 1922. g. okreće traženju pomoći van granica Kraljevstva SHS.¹¹¹ Naime, 25. veljače 1922. g. na Mirovnoj konferenciji u Genovi predstavljen je „Memorandum“ kojim se dalo do znanja kako delegacija koju je na tu konferenciju uputilo Kraljevstvo SHS ne predstavlja hrvatski narod. Ujedno su članovi konferencije obaviješteni o državnoj i političkoj individualnosti hrvatskog naroda unutar Kraljevstvu SHS. U „Memorandumu“ se također traži istinska suverenost Hrvatske, tj. priznanje hrvatske države unutar zajedničkih granica Kraljevstva SHS.¹¹²

Hrvatski blok zbog svojih je političkih zalaganja postao metom nasilja i represije. Stranke odane režimu na javnim skupovima nastojale su ocrniti djelovanje Hrvatskog bloka. Režimske novine napadale su i klevetale Hrvatski blok i njihovu politiku, a simpatizeri Hrvatskog bloka bili su podvrgnuti raznim oblicima nasilja. Oporbene novine i ostale tiskovine strogo su cenzurirane.¹¹³

4.2.3. POLITIČKI ODNOSI NAKON PARLAMENTARNIH IZBORA 1923.

Kriza vlade krajem 1922. g. dovela je do raspisivanja novih parlamentarnih izbora koji su održani u ožujku 1923. g. HRSS je uoči izbora uspostavio kontakt sa srpskom oporbom u nadi sklapanja sporazuma oko rješavanja hrvatskog pitanja. Budući da je raspisivanje ovih izbora slomilo Hrvatski blok, čelnici HRSS-a 31. siječnja 1923. g. objavili su proglas u kojem navode kako će HRSS na dolazećim parlamentarnim izborima nastupiti samostalno. Hrvatska zajednica, dotadašnja članica Hrvatskog bloka, zalagala se za drugačiju izbornu strategiju. Naime, Hrvatska zajednica zalagala se za ujedinjenje cjelokupne hrvatske oporbe te je smatrala da oporba treba ujedinjena ući u bitku protiv centralista.¹¹⁴ HRSS nije podržao prijedlog Hrvatske zajednice iz razloga što su njegovi čelnici bili uvjereni kako će na predstojećim izborima HRSS odnijeti pobjedu na hrvatskom teritoriju. Drugim riječima, HRSS je htio biti jedina hrvatska politička stranka koja bi nakon ovih izbora pregovarala o rješavanju hrvatskog pitanja s Beogradom. Očekivanja HRSS su se obistinila jer je navedena stranka ostvarila 473

¹¹¹ MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, 267-268.

¹¹² ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 74.

¹¹³ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 27.

¹¹⁴ *Isto*, 26.

733 glasa¹¹⁵, čime je bila druga stranka u Kraljevstvu SHS, nakon radikala Nikole Pašića koji su odnijeli pobjedu. Izbori za parlament 1923. g. drugi su po redu izbori, a prvi parlamentarni izbori u Kraljevstvu SHS. Uspoređujući rezultate ovih izbora s onima od prošlih izbora 1920. g. (izbori za Ustavotvornu skupštinu) jasno je vidljivo kako se narod u Hrvatskoj odmaknuo od onih političkih stranki koje su se u svom programu podržavale blagi nastup prema vladajućima u pogledu rješavanja hrvatskog pitanja. Također, ovi su izbori jasno utvrdili postojanje dviju dominantnih političkih struja u Kraljevstvu SHS – zagovornika republikanizma i zagovornika centralizma. HRSS je u tom trenutku postao simbol obrane hrvatstva i republikanizma, a Stjepan Radić postao je predstavnik oporbe u Hrvatskoj.¹¹⁶

Nakon izbora 1923. g. dolazi do povezivanja oporbenih stranki u Kraljevstvu SHS, koje iako različitih nacionalnih predznaka, teže istim ciljevima glede uređenja zemlje. Naime, Slovenska ljudska stranka (dalje u tekstu SLJS) Antona Korošca i Jugoslavenska muslimanska organizacija (dalje u tekstu JMO) Mehmeda Spahe povezuju se s Radićevim HRSS-om te je krajem ožujka 1923. g. osnovan Blok narodnog sporazuma, odnosno Federalistički blok.¹¹⁷ Glavni cilj Federalističkog bloka bio je boriti se svim snagama protiv centralizma i Vidovdanskog ustava. Federalistički blok tako se naziva iz razloga što mu je jedan od ciljeva bio uspostava saveza država, odnosno federacije, kao oblika unutarnjeg uređenja Kraljevstva SHS. Navedene tri stranke Federalističkog bloka u Narodnoj su skupštini imale ukupno 111 zastupnika, koji u vrijeme osnivanja bloka nisu sudjelovali na sastancima Narodne skupštine.¹¹⁸

Ujedinjenje oporbe unijelo je nemir u među radikale. Njihov najveći strah bio je taj da će HRSS osnažen drugim oporbenim strankama prekinuti bojkot dolaska zastupnika u Narodnu skupštinu. U takvoj situaciji radikali bi izgubili većinu koju su tada imali u vladi. Prepoznavši taj problem Nikola Pašić, predsjednik vlade Kraljevstva SHS nakon izbora 1923. g., poziva Stjepana Radića na dogovor. Pregovori između Narodne radikalne stranke i HRSS-a vođeni su u Zagrebu i Beogradu, a zaključeni su dogovorom 13. travnja 1923. g. HRSS je od radikala zahtijevao poništenje uredbe „Vidovdanskog ustava“ u kojoj je Hrvatska kao dio Kraljevstva SHS trebala biti podijeljena na oblasti. Također, HRSS je tražio i poboljšanje političkih,

¹¹⁵ MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, 275.

¹¹⁶ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 26.

¹¹⁷ RATEJ, „Kratkotrajna suradnja Slovenske ljudske stranke sa Stjepanom Radićem – Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije“, 524.

¹¹⁸ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 78.

ekonomskih i društvenih uvjeta u Hrvatskoj. S druge strane, radikali su od HRSS-a tražili da i dalje nastavi bojkot, odnosno nedolazak zastupnika u Narodnu skupštinu. Na taj je način HRSS omogućio stvaranje jednostrane vlade, koja je radila isključivo u srpsku korist. Uvjeti objiju strana su prihvaćeni te je 12. travnja 1923. g. potpisan dokument pod nazivom „Markov protokol“, kojim je, barem na papiru, ostvaren dogovor između radikala i HRSS.¹¹⁹

„Markov protokol“ nije bio uzajamno poštivan s obje strane. HRSS se pridržavao svojih obveza te njegovi zastupnici nisu dolazili na sjednice Narodne skupštine. S druge strane, radikali su prekršili dogovor te su započeli pripremu za podjelu Hrvatske na oblasti, a nepoštivanje hrvatske državnosti je nastavljeno. Shvativši da su ga radikali izigrali, Radić odbacuje ideju politike popuštanja te na javnim raspravama oštro kritizira radikale nazivajući njihovu vladu krvničkom.¹²⁰ Radikali se taktički ne obaziru na Radićeve prozivke jer ne žele javno objaviti da „Markov protokol“ nije važeći, već si žele kupiti vrijeme i dati lažnu nadu HRSS-u da će doći do sporazuma. Shvativši kako do valjanog sporazuma s radikalima neće ubrzo doći Stjepan Radić još se jednom odlučio pomoć zatražiti van granica Kraljevstva SHS. Od ljeta 1923. do ljeta 1924. g. Radić je nastojao zainteresirati Europu za hrvatsko pitanje. Najprije je boravio u Londonu, zatim u Parizu i Beču. Udruživanje Nikole Pašića i Svetozara Pribićevića u politički saveza unutar Narodne skupštine, o čemu će biti riječi u idućem narednom poglavlju, potaknulo je Stjepana Radića da pomoć za rješavanje hrvatskog pitanja potraži u Moskvi. Odlazak u Moskvu i učlanjenje HRSS-a u Seljačku interancionalu okarakterizirani su kao radikalni politički postupci koji su pomogli neprijateljima HRSS-a da Stjepana Radića i stranku etiketiraju kao komuniste.¹²¹

Za vrijeme Radićevog boravka u inozemstvu, u veljači 1924. g., vlada Kraljevstva SHS predvođena Nikolom Pašićem obznanila je kako će biti provedena uredba iz „Vidovdanskog ustava“ kojom je najavljena podjela Kraljevstva SHS na oblasti. Navedena odluka bila je kap koja je prelila čašu te je u prvim danima ožujka 1924. g. HRSS prekinuo bojkot dolaska u Narodnu skupštinu. Josip Predavec, istaknuti političar HRSS-a, otišao je u Beograd kako bi u Narodnoj skupštini predao zahtjev za verifikacijom mandata zastupnika HRSS-a. Ovaj potez HRSS-a zaprijetio je radikalima i njihovoj homogenoj vladi.¹²² Nikola Pašić okrenuo se Svetozaru Pribićevića, koji je kao član Demokratske stranke bio u oporbi, te

¹¹⁹ Isto, 78-79.

¹²⁰ JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 28-29.

¹²¹ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, drugi dio, 274-275.

¹²² ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 33-34.

mu je ponudio suradnju. Pribićević je prihvatio suradnju jer je, kao što je i ranije objašnjeno, bio zagovornik ideje centralističkog uređenja i srpske prevlasti u Kraljevstvu SHS. U isto vrijeme, Pribićević je oko sebe okupio skupinu istomišljenika te su oni zajedno osnovali Samostalnu demokratsku stranku (dalje u tekstu SDS). Novoosnovana Pribićevićeva stranka ušla je u koaliciju s Narodnom radikalnom strankom Nikole Pašića te je oformljen Nacionalni blok. Nova vlada proglašena je 6. ožujka 1924. g. Nikola Pašić bio je predsjednik vlade, a Svetozar Pribićević ministar prosvjete. Navedena vlada poznata je i pod nazivom Pašić-Pribićević vlada, odnosno P-P vlada. Proglašenjem ove vlade oporba odlučuje otići iz Narodne skupštine, ali pritom obećava P-P vladi kako bitka nije gotova. Stabilnost P-P vlade narušena je kada su verificirani mandati zastupnika HRSS-a u Narodnoj skupštini. Kako bi riješio krizu Nikola Pašić odlučuje da se sjednice Narodne skupštine neće održavati sve do 20. listopada 1924. g. Na ovaj se potez Pašić odlučio jer je bio svjestan kako će dolazak zastupnika HRSS-a oslabiti njegov utjecaj u Narodnoj skupštini pa možda čak i slomiti P-P vladu.¹²³

4.2.4. VLADA LJUBE DAVIDOVIĆA

Uskoro su se Pašićevi strahovi ostvarili. U ljetnim mjesecima 1924. g. P-P vlada podnijela je ostavku, a kralj Aleksandar I. oformljivanje nove vlade prepustio je u ruke Ljubomiru Davidoviću. Ljubomir Davidović bio je osnivač Demokratske stranke. Ta je stranka u Narodnoj skupštini činila oporbu, čiji je član do osnutka P-P vlade bio i Svetozar Pribićević. Do razlaza između Davidovića i Pribićevića došlo je zato što se Davidović nastojao povezati s ostalim oporbenim strankama, čak i s HRSS-om, kako bi nadjačali radikale. Takva politika Svetozaru Pribićeviću, tvrdom srpskom nacionalistu, nije odgovarala. Davidović je novu vladu formirao 27. srpnja 1924. g., a većinu zastupničkih mjesta činili su zastupnici iz do tada oporbenih stranki: Demokratske stranka, SLJS-a i JMO-a. Narodna radikalna stranka, kao i Pribićevićev SDS tog su puta bili u oporbi.¹²⁴

Tzv. Davidovićeva vlada otvorila je vrata k mogućnosti suradnje između Srba i Hrvata te, u konačnici, k mogućnosti rješavanja hrvatskog pitanja. U to vrijeme u Hrvatskoj se smanjuje represija i nasilje nad Hrvatima te se nastoji utjecati na gospodarski, kulturni i društveni razvoj zemlje. Stjepan Radić vratio se iz Moskve u domovinu, a Ljubomir Davidović

¹²³ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 82.

¹²⁴ *Isto*, 82.

ubrzo mu je ponudio ulazak u vladu. Davidović je znao da bi suradnja s HRSS-om značajno ojačala njegovu vladu. HRSS-u su ponuđene četiri ministarske pozicije u vladi te je mogućnost rješavanja hrvatskog pitanja uistinu bila na vidiku. Vodstvo HRSS-a prihvaća Davidovićevu ponudu. Stjepan Radić kao čelnik HRSS-a prihvatio je ponudu za ulazak u vladu, a Davidović je obećao da će zaustaviti komadanje Hrvatske na oblasti koju je vlada radikala pokrenula u veljači 1924. g. Na pomolu je zaista bio hrvatsko-srpski sporazum. Bivša P-P vlada trudila se slomiti Davidovića i ugušiti njegovu suradnju s HRSS-om. Ulaskom HRSS-a u Davidovićevu vladu strah se proširio i na dvor Aleksandra I. Karađorđevića koji je odlučio da ova vlada mora pasti. Sukladno tomu, Stjepan Radić zbog svog boravka i djelovanja u Moskvi optužen je za suradnju s komunistima te je brzo nakon toga uhićen. Konačan slom Davidovićeve vlade dogodio se sredinom ožujka 1924. g., a kralj Aleksandar I. sastav nove vlade dao je u ruke Nikoli Pašiću. Kralj Aleksandar bio je svjestan da oporba neće priznati Pašićevu vladu te kako bi izbjegao mogućnost negodovanja oporbe raspušta Narodnu skupštinu te raspisuje nove izbore, druge po redu parlamentarne izbore, koji su se održali 8. veljače 1925. g. Možemo zaključiti kako je na slom Davidovićeve vlade i sprječavanje sporazuma između Hrvata i Srba naj snažnije utjecao kralj Aleksandar I. koji se na taj način još jednom upleo u politička zbivanja u državi i okrenuo ih u vlastitu korist.¹²⁵ U godinama što slijede politički utjecaj kralja Aleksandra I. sve je više rastao. Padom Davidovićeve vlade obnovljen je teror nad hrvatskim narodom. Zakonske mjere protiv političkih protivnika postajale su sve strože. Krajem 1924. g. na temelju „Zakona o zaštiti države“ zabranjena je djelatnost HRSS-a. Drugim riječima, vlada je zabranila rad političkoj stranci koja je bila predstavnicom hrvatskog naroda u zajedničkoj državi. Ubrzo su započeli otvoreni oblici represije nad članovima i simpatizerima HRSS-a, a početkom siječnja 1925. g. uhićen je i Stjepan Radić. Međutim, HRSS nije odustao od svoje borbe te je političku aktivnost nastavio u tajnosti.¹²⁶

4.2.5. PARLAMENTARNI IZBORI 1925.

Vrijeme uoči parlamentarnih izbora 1925. g. u Hrvatskoj je bilo obilježeno brutalnom represijom nad Hrvatima. Unatoč predviđanjima da će biti zabranjeno objavljivanje lista

¹²⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 28-29.

¹²⁶ *Isto*, 29.

HRSS-a, one su uz prethodno dobivenu dozvolu ipak bile istaknute.¹²⁷ Unatoč brojnim malverzacijama, prijevarama i nasilju HRSS je na parlamentarnim izborima 1925. g. ostvario moćnu pobjedu na prostoru Hrvatske, gdje je ostvario ukupno 64,87 % glasova. Na prostoru Dalmacije HRSS je ostvario 53,88 % glasova. Pašićeva vlada bila je neugodno iznenađena rezultatima ovih izbora jer je HRSS, kao i na prošlim izborima 1923. g., bio druga najjača stranka po broju ostvarenih mjesta u Narodnoj skupštini.¹²⁸ Ovakav odličan izborni rezultat utjecao je i na ostale oporbene stranke, koje su se 25. veljače 1925. g. ujedinile u tzv. Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije. Ovu političku grupu činili su zastupnici Demokratske stranke, SLJS, HRSS i JMO, a glavna zadaća bila je ujedinjen nastup oporbe te konačan dogovor oko pitanja uređenja države. HRSS je prije ulaska u Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracija raskinuo odnose sa Seljačkom interancionalom u Moskvi.¹²⁹

4.2.6. VLADA NARODNOG SPORAZUMA (R-R VLADA)

Jedna od najutjecajnijih političkih stranki u dvadesetim godinama 20. st. bio je HRSS, a toga su bili svjesni i dvor i Pašićeva vlada. Iako je u vrijeme nakon izbora HRSS bio zabranjen bilo je jasno da njegov rad nije stao i da ta stranka ima veliku važnost za politički život u Kraljevstvu SHS. Iz navedenih su razloga predstavnici Narodne radikalne stranke ubrzo nakon parlamentarnih izbora 1925. g. stupili u kontakt sa Stjepanom Radićem. S jedne strane rad HRSS-a bio je ilegalan, a njegovi pristaše bili su progonjeni, dok su se s druge strane u tajnosti vodili sastanci između radikala i Stjepana Radića koji se tada nalazio u zatvoru.¹³⁰ Kao produkt tih sastanaka može se kao jasan primjer izdvojiti izjava Pavla Radića u Narodnoj skupštini od 27. ožujka 1925. g. u kojoj kazuje kako stranka priznaje „Vidovdanski ustav“, odnosno centralističko uređenje i monarhiju. HRSS prihvaćajući „Vidovdanski ustav“ iz svog naziva ispušta pridjev republikanska te se stranka od tada naziva Hrvatska seljačka stranka (dalje u tekstu HSS). Ovaj nastup Pavla Radića trebao je Hrvatskoj osigurati bolju poziciju kada se započnu pregovori oko konačnog unutarnjeg uređenja države.¹³¹

¹²⁷ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 34.

¹²⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 30.

¹²⁹ RATEJ, „Kratkotrajna suradnja Slovenske ljudske stranke sa Stjepanom Radićem – Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije“, 524.

¹³⁰ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 30.

¹³¹ STOJADINOVIĆ, *Ni pakt ni rat: Jugoslavija između dva rata*, 233.

Početak srpnja 1925. g. iz zatvora su na slobodu pušteni zastupnici HSS, a sredinom srpnja iste godine došlo je do konačnog sporazuma između radikala i HSS-a. Na Bledu je potpisan „Akt o sporazumu“ te je kreirana tzv. vlada narodnog sporazuma ili R-R vlada (radićevci-radikali). Potpisivanjem ovog sporazuma HSS izlazi iz oporbe te ulazi u vladu. Jedan od zahtjeva HSS-a prije potpisivanja sporazuma bio je prekid suradnje radikala s SDS-om. Time je Svetozar Pribičević svoju daljnju političku aktivnost nastavio iz redova oporbe. HSS je u vladi narodnog sporazuma imao četiri ministarska mjesta, odnosno resore trgovine i industrije, agrarne reforme, ruda i šuma, pošta i brzojava. Stjepan Radić postao je ministar obrazovanja, te je na tom polju značajno utjecao u borbi protiv nepismenosti među hrvatskim seljaštvom. Različiti suvremenici dali su različite interpretacije ove značajne promjene političkog diskursa HSS-a, smatrajući ga kapitulacijom, porazom ili slomom. Međutim, u stvarnosti, ovaj sporazum predstavlja taktički potez kojemu je krajnji cilj bio rješavanje hrvatskog pitanja. Nakon pada Davidovićeve vlade u Hrvatskoj je zavladao stanje terora te je HSS nastojao prilagoditi svoju politiku kako bi izvukao najbolje i na taj način omogućio nastavak borbe u godinama koje slijede, nikad ne odustajući od republikanizma.¹³²

Stvaranje vlade narodnog sporazuma utjecalo je na poboljšanje općeg stanja u zemlji. Smanjuje se represija kako nad političkim strankama tako i nad stanovništvom, a dopušteno je i iskazivanje nacionalnih osjećaja. Sporazum je omogućio da se u Hrvatskoj bez pritiska obilježi tisućita godišnjica hrvatskog kraljevstva¹³³. To je bila prva takva proslava nakon 1918. g. koja nije bila obilježena represijom i na kojoj je narod bez straha mogao izražavati svoje nacionalne osjećaje.¹³⁴ Međutim, neslaganje i nepovjerenje između radićevaca i radikala postajalo je sve češće. Stjepan Radić na javnim je skupovima kritizirao ideju integralnog jugoslavenstva za koju je smatrao da je oruđe srpske hegemonije. Radić je u svojim govorima otvoreno spominjao različite nepravilnosti u radu određenih članova vlade te se također izravno zalagao za teritorijalnu cjelovitost Hrvatske. Radićevi govori razljutili su radikale, a daljnji rast napetosti između njih nastavio se i na sjednicama Narodne skupštine početkom proljeća 1926. g. Naime, sin Nikole Pašića također je bio član vlade te se različitim malverzacijama nezakonito okoristio. Radić je, zajedno s oporbom, osudio ovaj čin, što je u konačnici dovelo do ostavke Nikole Pašića. Novu vladu kreirao je Nikola Uzunović, pripadnik Narodne radikalne stranke. Uzunovićevu vladu činili su političari iz redova Narodne radikalne stranke i

¹³² ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 85.

¹³³ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske, drugi dio*, 318.

¹³⁴ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 85.

HSS-a. Ova vlada bila je obilježena učestalim krizama.¹³⁵ Početkom 1927. g. stvoreno je političko ozračje koje je definiralo razlaz između Narodne radikalne stranke i HSS. Stjepan Radić uoči izbora za skupštinske oblasti javno je osudio centralizam, koji je kreiranjem R-R vlade prihvatio te se otvoreno pobunio protiv srpske hegemonije u Hrvatskoj. I ovi su izbori bili obilježeni raznim prijevarama i malverzacijama od strane radikala. HSS krajem siječnja 1927. g. odbija priznati Uzunovićevu vladu što je još više narušilo ionako nestabilne odnose između radikala i HSS-a. Nikola Uzunović ubrzo je podnio ostavku. Konačni prekid suradnje između HSS-a i radikala nastupio je kada se vodstvo HSS-a u potpunosti uvjerilo da radikali nisu spremni provesti u djelo dogovor sklopljen 1925. g. Prvog dana veljače 1927. g. zastupnici HSS-a napustili su vladu i prešli u oporbu.¹³⁶ Nestabilnost vlade postajala je sve jača te je ubrzo kralj Aleksandar I. raspustio vladu i raspisao nove izbore. Treći po redu parlamentarni izbori održani su u rujnu 1927. g. te sa sobom nisu donijeli ništa novo. HSS je ponovno dobio većinsko povjerenje naroda na prostoru Hrvatske, Dalmacije i dijelova BiH, a novu vladu oformio je radikal Veljo Vukičević.¹³⁷

4.2.7. SELJAČKO-DEMOKRATSKA KOALICIJA

U Vukičevićevoj vladi Stjepan Radić i Svetozar Pribičević po prvi su se puta našli na istoj strani, u oporbi. Ubrzo nakon izbora 1927. g. došlo je do prvih dogovora između Radića i Pribičevića o mogućnosti koalicije između HSS-a i SDS-a. Okolnosti koje su dovele do savezništva dotad dva ljuta protivnika leži u činjenici da se Pribičević, kao član P-P vlade u nekoliko navrata jasno uvjerio kako radikali djeluju isključivo u korist Srbije, odnosno da centralističkim uređenjem žele obogatiti Beograd na račun tzv. prečanskih krajeva.¹³⁸¹³⁹ Termin prečanski krajevi odnosio se na one prostore koji se nalaze van granica Srbije, a na kojima živi srpsko stanovništvo. Često se u tom kontekstu koristi termin prečanski Srbi, što označava Srbe koji žive preko granica Srbije u BiH i Hrvatskoj.¹⁴⁰ Pribičević se, želeći zaštititi

¹³⁵ *Isto*, 87.

¹³⁶ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 34-35.

¹³⁷ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 35.

¹³⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Višestruki razlozi atentata na vođu HSS-a Stjepana Radića 1928. godine (U povodu obilježavanja 90-godišnjice atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu)“, 8.

¹³⁹ MATKOVIĆ, „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)“, 17-18.

¹⁴⁰ „Srbi“.

prečanske krajeve, obratio Stjepanu Radiću jer je u HSS-u vidio stranku koja bi mu u toj borbi mogla pomoći. S druge strane, Radić je smatrao da će koalicija s Pribićevićem i njegovim SDS-om poslati snažnu poruku vladi u Beogradu da borba protiv centralizma nije prestala. Koalicija dvije najjače hrvatske i srpske stranke u Hrvatskoj, HSS-a i SDS-a, osnovana je 11. studenog 1927. g., a nazvana je Seljačko-demokratska koalicija (dalje u tekstu SDK).¹⁴¹ Glavne zadaće ove koalicije bile su zaustaviti srpsku hegemoniju i na bolje promijeniti postojeći politički sustav. Također, SDK se zalagao za jačanje ekonomske neovisnosti hrvatskih krajeva i za zaštitu tih krajeva od srpskog iskorištavanja. Članovi SDK javno su prozivali korumpirane članove vlade koji su nepošteno obavljali svoj posao. Ukratko rečeno, glavni cilj SDK bio je potpuno promijeniti strukturu i način funkcioniranja vlasti. Željeli su stvoriti vladu koja je uistinu trebala biti parlamentarna, a ustav je trebao imati veći značaj nego vladar ili oni koji su mu odani. Nastojalo se nasilje i diktaturu zamijeniti demokratskim slobodama. Formiranje SDK iznenadilo je političku javnost tog vremena. Koalicija Radića i Pribićevića nije izbrisala suprotnosti koje su ta dva čelnika imala u političkim programima svojih stranaka. Te različite ideje i dalje su postojale, ali su smaknute u stranu radi ostvarenja većeg cilja. Razlike su se održale po pitanju priznavanja nacionalne individualnosti i autonomije koje je zagovarao HSS, s čime se Pribićević nikada nije pomirio jer zapravo nikada nije odustao od ideje uređenja države na temelju centralizma i unitarizma.¹⁴²

Početak 1928. g. u Narodnoj skupštini ostao je zapamćen po sjednicama na kojima su zastupnici SDK javno razotkrivali financijske malverzacije koje su učinili radikali. Također su predstavljeni podaci koji su se doticali poreznog sustava u Kraljevstvu SHS u kojima je bilo jasno vidljivo kako su tzv. prečanski krajevi bili opterećeni visokim poreznim davanjima koja su se kasnije koristila za ulaganja na prostoru Srbije. Nastupi oporbe uvelike su uzdrmali režim i vladajuću stranku. Njihove uvjerljive dokaze bilo je nemoguće opovrći. Vidjevši da je na pomolu oštar rasplet u kojem će oporba izaći još jača i snažnija, vlada Velje Vukičevića morala je dati ostavku. Režim i Narodna radikalna stranka teško su podnosili ovakve javne nastupe SDK iz razloga što su navedene optužbe na njihov račun bile istinite i potkrijepljene dokazima. Ujedinjen nastup SDK prisilio je Vukičevićevu vladu na ostavku, a formiranje nove vlade kralj Aleksandar I. htio je prepustiti u ruke Stjepanu Radiću, uz uvjet da on napusti savez s Pribićevićem. Nakon što je Radić odbio kraljev prijedlog na političku se scenu vratio Velimir Vukičević koji je kreirao novu vladu sačinjenu od radikala SLJS-a, Demokratske stranke i

¹⁴¹ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 163.

¹⁴² MATKOVIĆ, „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)“, 20-21.

JMO-a. Početak proljeća 1928. g. ostao je obilježen burnim previranjima unutar političkih stranaka tog vremena. Političke trzavice kratkotrajno su se primirile u vrijeme uskrсне stanke kada je prekinut rad Narodne skupštine. Međutim, početkom svibnja iste godine, kada se nastavio rad Narodne skupštine, došlo je do događaja koji su ostavili dubok trag na političkoj povijesti prve polovice 20. st.¹⁴³

4.2.8. DOGAĐAJI U NARODNOJ SKUPŠTINI 1928.

Koalicija Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića bila je golemi trn u očima vlade, ali i samog kralja. Stjepan Radić, ali i ostali pripadnici SDK učestalo su bili izloženi otvorenim napadima i prijetnjama koje su protiv njih iznosili radikali.¹⁴⁴ S druge strane, članovi SDK na sjednicama Narodne skupštine nastavili su iznositi optužbe protiv radikala.¹⁴⁵ Stanje u Narodnoj skupštini bilo je kao bure baruta koje je eksplodiralo 20. lipnja 1928. g. kada je Puniša Račić, zastupnik Narodne radikalne stranke, nakon žustre rasprave s pripadnicima HSS-a započeo otvorenu paljbu na iste u Narodnoj skupštini.¹⁴⁶ Puniša Račić na licu mjesta usmrtio je dvojicu zastupnika HSS-a, a teško ranio trojicu, među kojima je bio i Stjepan Radić. Ovaj događaj u historiografiji je poznat pod imenom atentat u Narodnoj skupštini ili skupštinski atentat.¹⁴⁷

Skupštinski atentat na različite je načine prezentiran u medijima. Naime, pripadnici režimske stranke Punišu Račića prikazivali su kao odvojenog pojedinca kojemu je bilo dosta optužbi koje je HSS iznosio protiv radikala.¹⁴⁸ S druge strane, u hrvatskim se medijima skupštinski atentat prikazivao kao djelo inicirano od vladajuće stranke pa čak i kralja Aleksandra I. Atentat u Narodnoj skupštini shvaćen je kao izravan napad na sve Hrvate. Takvo shvaćanje, dovelo je do još većeg ujedinjenja svih hrvatskih političkih organizacija u masu kojoj je cilj bio poraziti velikosrpski hegemonizam. Čak su i dotad ljuti kritičari Radićeve politike odlučili stati uz HSS. Čim je vijest o skupštinskom atentatu pristigla u hrvatsku javnost

¹⁴³ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 37.

¹⁴⁴ *Isto*, 38.

¹⁴⁵ STOJADINOVIĆ, *Ni pakt ni rat: Jugoslavija između dva rata*, 275.

¹⁴⁶ *Isto*, 278-279.

¹⁴⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Višestruki razlozi atentata na vođu HSS-a Stjepana Radića 1928. godine (U povodu obilježavanja 90-godišnjice atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu)“, 14.

¹⁴⁸ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 35.

pokrenuti su prosvjedi protiv režima. Navedeni prosvjedi bili su obilježeni nasiljem, hapšenjima, ali i ubojstvima jer je žandarmerija usmrtila troje prosvjednika.¹⁴⁹

Bez obzira na krvavi pir od 20. lipnja 1928. g. Narodna je skupština ubrzo nastavila s radom. Zastupnici SDK šokirani ovakvim nepoštovanjem vladajuće stranke prema preminulim kolegama odlučili su izaći iz Narodne skupštine te su prvog dana kolovoza 1928. g. objavili dokument pod nazivom „Rezolucija“. U tom dokumentu članovi SDK proglasili su rad Narodne skupštine nevaljanim te su negativno ocijenili „Vidovdanski ustav“, kao i proces ujedinjenja od 1. prosinca 1918. g. U „Rezoluciji“ se zahtijevalo ravnopravno uređenje države. „Rezolucija“ je bila zadnji politički akt koji je potpisao Stjepan Radić jer je 8. kolovoza 1928. g. podlegao ozljedama ranjavanja i preminuo. Ispraćaj Stjepana Radića pohodilo je preko 250 tisuća Hrvata koji su na taj način odali počast samom Radiću, ali i simbolički poručili da HSS i dalje ima podršku hrvatskog naroda. Vodstvo HSS-a nakon Radićeve smrti predano je dr. Vladku Mačeku.¹⁵⁰

Nakon skupštinskog atentata kreiranje nove vlade prepušteno je u ruke Antona Korošeca, no njegova vlada nije bila dugog vijeka te se ubrzo raspala. Zastupnici SDK smatrali su kako će se kralj Aleksandar I. ponovno uplesti u politička zbivanja te predložiti održavanje novih parlamentarnih izbora, no to se nije dogodilo. Naime, učestale krize vlasti, ostavke i smjene vlada koje su se događale u to vrijeme zapravo su bile vješto osmišljene od strane kraljevskog dvora kako bi se stvorio izgovor za ono što će uslijediti nakon 6. siječnja 1929. g. Početak 1929. g. Kraljevstvo SHS dočekalo je u snažnoj krizi unutarnje politike. U prvim danima siječnja kralj Aleksandar I. pozivao je novog čelnika HSS-a dr. Vladka Mačeka i Svetozara Pribičevića da se sastanu radi pregovora oko rješavanja stanja u zemlji. Ti pregovori bili su tek krinka jer je kralj Aleksandar I. nekoliko dana kasnije obznanio kako do popravka stanja u zemlji ne može doći dogovorom te je 6. siječnja 1929. g. proglasio diktaturu.¹⁵¹ Narodna skupština tom je odlukom raspuštena, a kralj je postao glavni instrument koji dirigira vlast. Sukladno tomu, kraj Aleksandar I. kreirao je novu vladu čiji je nositelj bio Petar Živković.¹⁵² Prema opisu Milana Stojadinovića, Petar Živković bio je najvjerniji suputnik koje je kralj Aleksandar I. mogao naći za izvršenje njegovih naredbi.¹⁵³ Aleksandar I. ubrzo je

¹⁴⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 39.

¹⁵⁰ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 35.

¹⁵¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 39-40.

¹⁵² GRGIĆ, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, 348-349.

¹⁵³ STOJADINOVIĆ, *Ni pakt ni rat: Jugoslavija između dva rata*, 286.

obznanio dva pravna akta „Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi“ i „Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi“ prema kojima je kralj onaj koji kreira zakone, nadzire sudsku i izvršnu vlast te posjeduje aparat putem kojeg nadzire sva događanja u državi.¹⁵⁴

5. KRALJ ALEKSANDAR I. I PROGLAŠENJE DIKTATURE – KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

Dana 6. siječnja 1929. g. kralj Aleksandar I. Karađorđević proglasio je diktaturu. Tim činom uspostavljenja je autokracija u tadašnjem Kraljevstvu SHS koja je trajala u širem smislu trajala do 1934. g., odnosno do atentata u Marseilleu.¹⁵⁵ Ovo se razdoblje u historiografiji još naziva i šestosiječanjska, odnosno šestojanuarska diktatura ili monarhistička diktatura.

Proglašenje diktature označilo je preokret u državnom i političkom uređenju države jer je vrlo brzo došlo do značajnih promjena kako u političkom, tako i u društvenom životu Kraljevstva SHS. Naime, proglašenjem diktature ugašena je Narodna skupština, zabranjeno je djelovanje političkih stranaka te su raspuštene sve organizacije koje su na bilo koji način nosile nacionalni predznak. Nova je vlast bila u rukama onih koji su bili odani kraljevom dvoru te su se u svojim idejama zalagali za integralno jugoslavenstvo i unitarizam.¹⁵⁶ Svi oni koji su se protivili novom režimu bili su brutalno kažnjavani. Policija i žandarmerija činile su represivni aparat odan kralju, koji je slamao svaki pokušaj izražavanja nacionalnih osjećaja.¹⁵⁷ Međutim, političke su stranke svoju djelatnost nastavile u ilegalnosti. Nakon proglašenja diktature sve političke stranke u Hrvatskoj iznijele su svoje mišljenje o novome režimu. I dalje najjača stranka u Hrvatskoj, HSS kao najvažniju stvar u svom programu ističe rješavanje hrvatskog pitanja. HSS je ostao pri stajalištu da Kraljevstvo SHS treba biti uređeno kao federacija. Maček je najprije prihvatio uvođenje diktature jer je smatrao kako kralj Aleksandar I. tim potezom želi osigurati novi početak u rješavanju unutarnjih državnih problema. Uvjerivši se u okrutnost diktatorskog režima Maček je ubrzo promijenio stajalište te se odlučuje za tzv. politiku

¹⁵⁴ GRGIĆ, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, 348-349.

¹⁵⁵ *Isto*, 347.

¹⁵⁶ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 56.

¹⁵⁷ DOBRIVOJEVIĆ, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, 108-109.

čekanja.¹⁵⁸ Drugim riječima, HSS nije poduzimao izravne akcije protiv režima već je čekao da se režim slomi sam od sebe, smatrajući kako diktatura nije oblik vlasti koji može dugo opstati.¹⁵⁹

5.1. REPRESIJA SUSTAVA (1929.-1934.)

Razdoblje Aleksandrove diktature obilježeno je nasiljem i represijom u čitavoj zemlji. Progonjeni su, zatvarani, ali i likvidirani mnogi dotad istaknuti oporbeni političari. U proljeće 1929. g. zatvoren je Svetozar Pribičević, a od prosinca iste godine i dr. Vladko Maček.¹⁶⁰ Uhićeni su i drugi istaknuti članovi HSS-a. Mnogi dotad oporbeni političari odlučuju se otići u emigraciju, kako bi izbjegli progone i uhićenja. Ti političari svoju aktivnost nastavljaju u emigraciji, a prvenstveno teže uspostavljanju kontakta s međunarodnom političkom scenom kako bi obavijestili svijet o događajima i nasilju u Kraljevstvu SHS.¹⁶¹

Istaknuti događaj koji svjedoči brutalnosti režima u prvim godinama diktature je ubojstvo člana HSP-a Milana Šufflaya, istaknutog intelektualca. U veljači 1931. g. Šufflay je napadnut u centru Zagreba te je od udaraca štapom po glavi preminuo. Ovakva nasilna smrt neugodno je iznenadila međunarodnu javnost te su Albert Einstein i Heinrich Mann uputili pismo Međunarodnoj ligi za ljudska prava u Parizu u kojem prosvjeduju protiv ubojstva Milana Šufflaya te osuđuju diktaturu kralja Aleksandra I. Šufflayevo ubojstvo odjeknulo je i u europskim i američkim medijima. Izvršitelj ovog nasilnog čina bili su pripadnici jedne od društvenih organizacija koje su osnovane nakon proglašenja diktature, a koje su bile odane režimu te su kao glavni cilj imale su brinuti o sigurnosti države.¹⁶²

U isto vrijeme u emigraciji nastaje Ustaški pokret, organizacija koja je djelovala s ciljem rušenja Kraljevstva SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije. Glavni organizator Ustaškog pokreta bio je dr. Ante Pavelić (Poglavnik), koji je od početka 1929. g. bio u emigraciji. On je osnovao Ustašku organizaciju, poznatu pod imenom Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija (dalje u tekst UHRO). U njihovom političkom programu hrvatsko pitanje moglo je biti riješeno isključivo uspostavom neovisne hrvatske države. Najpoznatija akcija UHRO-a na području Hrvatske bila je ona 1932. g. kada su ustaše iz Italije oružjem napale stanicu

¹⁵⁸ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 105.

¹⁵⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 57.

¹⁶⁰ *Isto*, 58.

¹⁶¹ *Isto*, 58.

¹⁶² ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 111.

žandarmerije u ličkom selu Brušani. Ta je ustaška akcija poznata pod imenom Velebitski ili Lički ustanak. Međutim, akcija nije polučila veće uspjehe jer je žandarmerija brzo slomila otpor napadača.¹⁶³

5.2. PROMJENA HRVATSKIH GRANICA 1929. I 1931.

U prvim danima listopada 1929. g. kralj Aleksandar I. donosi „Zakon o nazivu i podjeli države na upravna područja“, kojim se ime države promijenilo u Kraljevina Jugoslavija. Osim naziva kralj je promijenio i administrativnu podjelu države. Naime, novoimenovana Kraljevina Jugoslavija podijeljena je na devet banovina. Donošenjem tog zakona Hrvatska je podijeljena na dvije banovine, Savsku i Primorsku. Uspostavom banovina dogodile su se određene promjene na hrvatskom teritoriju. Naime, Hrvatska je izgubila područje gradova Vukovara, Vinkovaca, Županje te Srijemske Mitrovice i Šida, kao i grad Čabar u Gorskom kotaru. Međutim, u sastav Savske Banovine ušlo je područje Međimurja i Kastva. Najveći gubitak Hrvatska je doživjela na području Primorske banovine gdje joj je otuđeno područje Dubrovnika i Korčule, ali i područje današnje Hercegovine.¹⁶⁴

U ljeto 1931. g. na snagu je stupio „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja“ kojim je Hrvatskoj oduzet dio Srijema i teritorij južno od rijeke Neretve. Režim je ovu administrativnu podjelu proveo kako bi osigurao uvjete da u budućnosti lakše ostvari svoje zacrtane ciljeve. Naime, banovine su formirane tako da je u njima bila pravoslavna većina. Takva struktura stanovništva trebala je režimu omogućiti stabilnost unutar banovina, pogotovo u trenutku kada bi režim radio u interesu stvaranja velike Srbije – cilja od kojeg srpska vlast tada još uvijek nije odustala.¹⁶⁵

5.3. OKTROIRANI USTAV

Unatoč brojnim represivnim mjerama protivnici diktature i dalje su iskazivali svoje nezadovoljstvo. Takva situacija, natjerala je kralja Aleksandra I. na promjene. Pritisnut nestabilnim unutarnjim stanjem zemlje, ali i međunarodnim pritiskom, 3. rujna 1931. g. kralj Aleksandar I. donosi novi ustav kojim tobože ukida diktaturu. Taj ustav naziva se „Oktroirani

¹⁶³ UDILJAK, OSTOJČIĆ, „Odjeci Velebitskog ustanka u beogradskom tisku 1932. godine“, 91.

¹⁶⁴ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 107-108.

¹⁶⁵ *Isto*, 108.

ustav“ je jer ga je kralj darovao narodu zbog navodnog poštivanja njegovih prethodnih mjera. U „Oktroiranom ustavu“ navedeno je kako će uz kralja djelovati i parlament, ali se u stvarnosti nije radilo o povratku na ustavno stanje već samo o nastojanju prekrivanja diktature. Ovim ustavom kralj je želio u javnosti stvoriti mišljenje kako je njegova diktatura polučila uspjeh i osigurala stabilnost u zemlji. To nije bila istina, već je ovim ustavom kralj pod krinkom nastavio diktaturu. Službeno, Kraljevina Jugoslavija od 3. rujna 1930. g. više nije apsolutistička monarhija već je postala ustavna, ma da ne i parlamentarna monarhija.¹⁶⁶

Kralj je oformio Narodno predstavništvo čiji su članovi bili zastupnici iz Narodne skupštine i Senata. To Narodno predstavništvo bilo je podređeno kralju. Što se tiče političkih stranki njihovo djelovanje bilo je i dalje zabranjeno. Mogle su djelovati jedino one stranke koje je kralj prethodno odobrio, a to su bile stranke koje su podupirale centralističko uređenje države te nisu imale nikakav nacionalni predznak. Također su i dalje bila zabranjene sve društvene organizacije koje su na bilo koji način mogle biti označene kao nacionalističke.¹⁶⁷

Da „Oktroirani ustav“ nije ukinuo diktaturu svjedoče izbori za parlament od 8. rujna 1931. g. Na tim izborima biračima je ponuđena samo Zemaljska kandidatska lista na kojoj su bili kandidati koje je odabrao kralj. Oporba nije imala mogućnost objaviti kandidaturu. U prilog nedemokratskom stanju u zemlji ide i način glasovanja na navedenim izborima. Ono je bilo javno te se narod bojao glasati protiv režima. I ovi izbori bili su obilježeni represijom i nasiljem nad biračima. Na području Hrvatske na ove izbore izašao je malen broj glasača. Kao što je očekivano, pobjedu je odnijela Zemaljska lista čiji je predstavnik bio Petar Živković, desna ruka kralja Aleksandra I. U Narodnoj skupštini nakon izbora osnovana je Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija (kasnije u tekstu JRSD)¹⁶⁸ kao stranka koja je bila odana kralju Aleksandru I. i njegovim političkim ciljevima.¹⁶⁹

Unutar SDS-a dolazi do različitih mišljenja oko diktatorskog režima. Jedini prihvaćaju apsolutizam, a s njim i centralizam i unitarizam, dok drugi, uključujući Svetozara Pribičevića, favoriziraju nastavak koalicije s HSS-om. Dr. Vladko Maček prepoznao je zbivanja unutar SDS te u strahu da će čitav SDS prihvatiti Aleksandrov režim odlučuje donekle promijeniti svoju politiku. Početkom studenog 1932. g. HSS zajedno s HSP-om donosi dokument pod imenom „Zagrebačke punktacije“. U tom dokumentu osuđena je Aleksandrova diktatura te je zatraženo

¹⁶⁶ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 37.

¹⁶⁷ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 62-63.

¹⁶⁸ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 37.

¹⁶⁹ MATKOVIĆ, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata“, 18.

uređenje države na načelu federalizma. Donošenje „Zagrebačkih punktacija“ potaknulo je i druge stranke u zemlji koje su se protivile diktaturi na slično djelovanje.¹⁷⁰ Sukladno tomu, ubrzo su donesene „Sarajevske“ i „Ljubljanske punktacije“. Nadalje, HSP se zalaže za najradikalnije rješenje ove krize, a to je uspostava samostalne i neovisne hrvatske države putem revolucije. U godinama što slijede iz ovog idejnog uporišta HSP-a rodit će se konkretne revolucionarne akcije ustaške emigracije usmjerene k nasilnom rušenju Kraljevine Jugoslavije. Sveukupno gledano, diktatorski režim kralja Aleksandra I. zapravo nije imao mnogo zagovornika. Na području Hrvatske pobornici režima bili tek oni političari bliski kralju, bankarski službenici i poneki intelektualci, ali su kroz godine i oni napustili podržavanje kraljevog terora.¹⁷¹

5.4. ATENTAT U MARSEILLESU 1934.

Ranije je spomenuto kako se HSS, s dr. Vladkom Mačekom na čelu, nakon proglašenja diktature odlučio za politiku čekanja, odnosno očekivalo se kako će diktatorski režim sam sebi naškoditi. Maček je bio u pravu jer je početkom 1934. g. kralj Aleksandar I. nastojao stvoriti uvjete kojima će potkupiti Mačeka za partnerstvo. Međutim, Maček nije odmah pristao na suradnju, nego je istaknuo kako je za njega hrvatsko pitanje najvažnija stvar zbog koje nije spreman pristati na kompromis. Postoje mišljenja kako je kralj Aleksandar I. uistinu bio spreman na rješavanje hrvatskog pitanja.¹⁷² Međutim, kralj Aleksandar I. je u listopadu 1934. g. napustio Beograd radi službenog posjeta Francuskoj. Za taj posjet znala je i ustaška organizacija koja je pripremila atentat na kralja Aleksandra I. s ciljem da će njegova likvidacija oslabiti stabilnost Kraljevine Jugoslavije i omogućiti im preuzimanje vlasti. Kralj Aleksandar I. dočekan je u Marseilleu te je Veličko Kerin, pripadnik Vnotrašnote makedonske revolucionarne organizacije otvorio paljbu na kraljev automobil.¹⁷³ Prilikom atentata na kralja Aleksandra I. lakše je ozlijeđen francuski ministar Barthou, koji je zbog nereda koji su nastali odmah nakon atentata bio spriječen na vrijeme dobiti potrebnu liječničku pomoć te je preminuo

¹⁷⁰ ŽEBEC ŠILJ, „Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji“, 38.

¹⁷¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 64-65.

¹⁷² PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 65.

¹⁷³ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 128.

od prevelikog gubitka krvi.¹⁷⁴ Atentat u Marseilleu prvi je atentat zabilježen na video vrpci, a drugi atentat na istaknutu političku osobu u Kraljevstvu, tj. Kraljevini SHS u kratkom razdoblju od samo šest godina. Kao organizatori ovog atentata optuženi su Ante Pavelić (Poglavnik) i Eugen Dido Kvaternik te su obojica ubrzo nakon atentata uhićeni.¹⁷⁵

Atentat u Marseilleu otvorio je vrata postupnom proces ukidanja diktatorskog režima. Iz tog razloga, u širem smislu, navodi se kako diktatura završava atentatom u Marseilleu 1934. g., iako je službeno diktatura završila donošenjem Oktroiranog ustava. Međutim, i nakon atentata u Marseilleu zakoni doneseni za vrijeme šestosiječanjske diktature i dalje bili na snazi, a nasilje i represija nad Hrvatima i dalje svakodnevica. Oporuka kralja Aleksandra I. odredila je kako će do punoljetnosti njegovog sina Petra II. Kraljevinom Jugoslavijom umjesto njega upravljati namjesništvo. To namjesništvo činili su Pavle Karađorđević, Radenko Stanković, senator, ministar prosvjete i dvorski liječnik te Ivo Perović, ban Savske banovine. Iako su sva tri člana trebala biti ravnopravna najveći utjecaj imao je Pavle Karađorđević.¹⁷⁶

Budući da je za atentat u Marseilleu ponajviše odgovorna ustaška emigracija čije su vodeće osobe bili Hrvati¹⁷⁷, nakon atentata pojačava se nasilje nad hrvatskim stanovništvom. Svakodnevica hrvatskog puka bila je obilježena nasiljem i strahom što ga je sijala žandarmerija i društvene organizacije koje su djelovale kao produžena ruka režima. Javnost je svakodnevno svjedočila nasilju koje je često odnosilo živote. Na Hrvate je ponekad bila otvorena paljba bez ikakvog razloga za to. Navedeno svakodnevno nasilje potaknulo je zajednicu hrvatskih intelektualaca na okupljanje te su oni 1935. g. objavili „Memorandum kraljevskom namjesništvu“ s ciljem otvorenog iskazivanja nezadovoljstva protiv nasilja nad hrvatskim stanovništvom. Memorandum su podržali čak i pojedinci koji su bili zagovornici režima. Tadašnji zagrebački nadbiskup Antun Bauer u svibnju 1935. g. šalje vlastiti memorandum Pavlu Karađorđeviću kako bi iskazao svoju osudu nad zločinima što se provode nad Hrvatima u Hrvatskoj.¹⁷⁸

Vodstvo HSS-a za vrijeme atentata u Marseilleu bilo je većinom ili u zatvoru ili u emigraciji. Dr. Vladko Maček pušten je na slobodu krajem 1934. g. odlukom namjesnika Pavla Karađorđevića. Ovaj potez dvora označavao je da postoji mogućnost da će represija i tortura nad Hrvatima ipak popustiti te da dvor ima sluha za rješavanje hrvatskog pitanja. Od prosinca

¹⁷⁴ STOJADINOVIĆ, *Ni pakt ni rat: Jugoslavija između dva rata*, 311.

¹⁷⁵ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 128.

¹⁷⁶ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 185-186.

¹⁷⁷ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 184.

¹⁷⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 66, 80.

1934. g. vlada Kraljevine Jugoslavije nalazila se u rukama Bogoljuba Jeftić. Međutim, on nije pokazao sklonost za rješavanje hrvatskog pitanja te taj unutarnji politički problem počinje biti primarnim fokusom interesa nakon parlamentarnih izbora koji su slijedili u svibnju 1935. g.¹⁷⁹

6. POČETAK NOVOG PROCESA RJEŠAVANJA HRVATSKOG PITANJA (1935.-1939.)

6.1. PETOSVIBANJSKI IZBORI

Peti po redu parlamentarni izbori od proglašenja zajedničke države održali su se 5. svibnja 1935. g. U literaturi je za ove izbore čest naziv petosvibanjski izbori. Uoči ovih izbora dozvoljen je rad političkim strankama koje su bile zabranjene za vrijeme diktature. Sukladno tomu organizirani su sastanci stranačkih predstavnika, stranke su objavile političke programe te ušle u potragu za partnerima s kojima bi se mogli povezati za vrijeme izbora. Tako je prije petosvibanjskih izbora došlo do koalicije između najutjecajnijih oporbenih stranaka te je nastala Udružena opozicija, koju su činili HSS, SDS, Demokratska stranka, Zemljoradnička stranka i JMO. Ova skupina zalagala se za promjenu postojećeg režima, ali nije dogovoreno kako će se to postići. Predstavnik liste Udružene opozicije bio je Vladko Maček, a nositelj vladine režimske liste Bogoljub Jeftić.¹⁸⁰ Što se tiče rezultata petosvibanjskih izbora u Hrvatskoj je Udružena opozicija osvojila 68,2 %, a vladina režimska lista 31,78 % glasova. Na području Dalmacije Udružena opozicija postigla je 60,54 %, a vladina režimska lista 39,45 %. Međutim, gledajući rezultate na cijelom prostoru Kraljevine Jugoslavije vladina je režimska lista odnijela pobjedu, osvojivši 60,6 % glasova. Kao i svaki izbori do sada i petosvibanjski su izbori bili obilježeni nasiljem i represijom što ga je žandarmerija i policija vršila nad biračima. Proces glasovanja bio je javan te je na taj način režim pratio tko mu je, a tko nije odan.¹⁸¹

6.2. POLITIČKE OKOLNOSTI U DRŽAVI I SVIJETU TE NJIHOV UTJECAJ NA RJEŠAVANJE HRVATSKOG PITANJA

¹⁷⁹ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 137.

¹⁸⁰ MATKOVIĆ, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata“, 20-21.

¹⁸¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 81-82.

Nakon smrti kralja Aleksandra I. i popuštanjem diktature svoju političku aktivnost oživljava Komunistička partija Jugoslavije (dalje u tekstu KPJ) unutar koje je Josip Broz Tito počinjao imati sve jači utjecaj. On nastoji popularizirati stranku. KPJ se u svom političkom programu nije odmaknula od sovjetske ideologije koja je zagovarala klasnu borbu i rušenje Kraljevine Jugoslavije putem revolucije. Međutim, u svom političkom programu KPJ se osvrće i na neriješeno hrvatsko pitanje.¹⁸² Sukladno tome, u noći s 1. na 2. kolovoza 1937. g. u šumi blizu Samobora osnovana je Komunistička partija Hrvatske (dalje u tekstu KPH). Razlog za osnivanje komunističke partije na području Hrvatske bio je u tome što je KPH trebala slomiti monopol koji je HSS imao u borbi za rješavanje hrvatskog pitanja. Svoje pristaše KPH pronasla je u redovima HSS-a, među onima koji su bili nezadovoljni dotadašnjom politikom stranke. Međunarodne političke okolnosti krajem 30-ih godina 20. st. nagoviještale su da je na pomolu novi svjetski rat. KPJ je mudro iskoristila takvo stanje te je svoje članove slala kao dobrovoljne snage u Španjolski građanski rat. Sudjelovanje u Španjolskom građanskom ratu omogućilo je komunistima stjecanje iskustva u ratovanju kojeg su iskoristili za vrijeme Drugog svjetskog rata te prilikom sloma Pavelićeve NDH.¹⁸³¹⁸⁴

U procesu rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja u vrijeme Kraljevine Jugoslavije ne smije se zaboraviti utjecaj velikih međunarodnih sila. I HSS i jugoslavenska vlada pa čak i ustaška emigracija imale su svoje saveznike van države od kojih su tražili pomoć oko rješavanja hrvatskog pitanja. Ustaški pokret saveznike je našao kod tzv. revizionističkih sila, odnosno Francuske i Njemačke. Revizionističke sile činile su Italija i Njemačka te su se one zalagale da se granice utvrđene nakon Prvog svjetskog rata izmjene, što je donekle išlo pod ruku ustaškim planovima za nasilno rušenje Kraljevine Jugoslavije. S druge strane, Velika Britanija i Francuska nisu htjele dopustiti da se Jugoslavija raspadne. Kao što je ranije spomenuto, u Hrvatskoj je bio prisutan utjecaj Sovjetskog Saveza jer je KPH djelovala prema sovjetskim doktrinama. HSS se u više se navrata obraćao međunarodnoj javnosti za pomoć, svaki puta bez prevelikog uspjeha. U vrijeme uoči Drugog svjetskog rata HSS nije poduzimao konkretnije aktivnosti kako bi se povezao s nekom stranom silom.¹⁸⁵

¹⁸² JELIĆ, „Komunistička partija Hrvatske i nacionalnooslobodilački pokret makedonskog naroda 1937–1945“, 17-18.

¹⁸³ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 154.

¹⁸⁴ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 85.

¹⁸⁵ *Isto*, 86-87.

6.3. SPORAZUM CVETKOVIĆ-MAČEK

Nakon petosvibanjskih izbora predsjednik vlade bio je Bogoljub Jeftić. Međutim, u lipnju 1935. g. zamijenio ga je Milan Stojadinović. Stojadinovićeve vlada bila je sastavljena od radikala, SLJS-a i JMO-a te pokojih HSS-ovaca koji su se odmaknuli od Mačeka. Navedene stranke zajedno su formirale tzv. Jugoslavensku radikalnu zajednicu (dalje u tekstu JRZ). Cilj JRZ-a bio je pružati podršku režimskoj politici, ali se istovremeno odmicao od zagovaranja integralnog jugoslavenstva te je bila najavljena potreba za što skorijim rješavanjem hrvatskog nacionalnog pitanja. Novi pravac kojim se počela kretati unutarnja politika Kraljevine Jugoslavije za vrijeme Stojadinovićeve vlade otvorila je novo poglavlje rješavanja hrvatskog pitanja. U tom kontekstu, glavni Stojadinovićev cilj bio je pridobiti Mačeka na svoju stranu te na taj način u vladu uvesti i HSS, ali na svojoj strani. Početkom 1937. g. Stojadinović i Maček sastali su se u Brežicama radi pregovora. Maček je ostao razočaran uvjetima koje mu je Stojadinović predložio. Očekivao je da će Stojadinović iznijeti konkretne ideje za rješavanje hrvatskog pitanja kao što su ukidanje „Oktroiranog ustava“ ili, u najmanju ruku, njegova izmjena. Međutim, Stojadinović je predložio da pet mjesta u njegovoj vladi popune članovi SDK te da se provedu novi parlamentarni izbori na kojima bi vrijedio revidirani izborni zakon. Što se tiče promjene ustava, Stojadinović je naveo kako je to moguće tek nakon što kralj Petar II. postane punoljetan. Maček razočaran neozbiljnim prijedlozima odbija suradnju sa Stojadinovićem te saveznike traži u redovima srbijanske oporbe. Dogovor sa srbijanskom oporbom postignut je 8. listopada 1937. g. kada je osnovan Blok narodnog sporazuma kojeg su činili SDK, Zemljoradnička stranka, Narodna radikalna stranka i Demokratska stranka.¹⁸⁶ Članice ovog bloka zahtijevale su ukidanje ustava iz 1931. g. jer su ga smatrale lišenim moralnih vrijednosti. Oporba je također inzistirala na održavanju novih izbora. Vlada je izražavala snažno protivljenje sporazumu što se jasno osjećalo u Hrvatskoj gdje se sve jače osjećao teror protiv članova SDK. Godine 1936. i 1937., hrvatska područja su ponovno podložna žandarskom nasilju.¹⁸⁷ Posebno tragičan bio je događaj u Senju poznat pod imenom senjske žrtve, kada je nakon koncerta pjevačkog društva Trebević iz Sarajeva došlo do krvoprolića. Izletnici koji su se vraćali kući iz Gospića i okolice bili su napadnuti iz zasjede od strane žandara koji su pucali na njihov autobus. U tom napadu, šestorica mladića i jedna djevojka su izgubili život.¹⁸⁸

¹⁸⁶ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 187-189.

¹⁸⁷ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 89.

¹⁸⁸ „Senjske žrtve“.

Važno je istaknuti kako popuštanjem diktature i obnovom rada političkih stranaka u Hrvatsku počinju pristizati emigranti povezani s ustaškom organizacijom. Od kraja 1937. g. ustaški pokret sve je više intenzivirao svoju aktivnost u domovini. Emigracija je donijela pojačanje u liku Mile Budaka, Mladena Lorkovića, Jure Francetića i drugih. Ukupno je pristiglo oko 260 pripadnika ustaškog pokreta, koji su nastavili organizacijski djelovati u domovini. Stojadinovićeva vlast nije poduzela nikakve mjere u suzbijanju njihove djelatnosti, što stvara dojam da su možda željeli iskoristiti ustaške akcije kako bi se ograničio Mačekov snažan utjecaj u narodu. S druge strane, desne frakcije unutar HSS-a, koje su simpatizirale s ustaškim pokretom, postajale su sve jača oporba vodstvu stranke.¹⁸⁹

Na inicijativu Milana Stojadinovića, Kraljevsko namjesništvo donijelo je odluku o prekidu rada Narodne skupštine i raspisivanju parlamentarnih izbora za 11. prosinca 1938. g. Stojadinovića i kneza Pavla motiviraju određeni ciljevi za donošenje ove odluke.¹⁹⁰ Knez Pavle želio je putem izbora saznati kako narod gleda na mjere nove vlade, dok je Stojadinović težio osigurati dominaciju u Narodnoj skupštini stvarajući svoju vlastitu izbornu listu. Prethodni izborni zakon ostao je na snazi, ali su se na izborim pojavile dvije glavne izborne liste. Na vladinoj listi bio je Milan Stojadinović kao nositelj, dok je opoziciju predstavljao dr. Vladko Maček. Postojala je i treća lista, ona čiji je nositelj bio Dimitrij Ljotić.¹⁹¹ Tijekom izborne kampanje jasno su se razdvojile dvije važne državno-pravne koncepcije: unitaristička i federalistička. Stojadinović se protivio jačanju federalističke koncepcije te joj suprotstavlja uspjehe koje je postigao na međunarodnoj razini te koncentraciju unitarističkih snaga u državi. Na izborima HSS je nastupio isključivo s naglaskom na hrvatsko pitanje, želeći da se izbori koriste kao plebiscit za potvrđivanje podrške birača politici stranke, koja se zalaže za pravo naroda na samoopredjeljenje. Vladajuća stranka i knez Pavle, unatoč izbornom teroru i prijevarama, ostvarili su tijesnu pobjedu na izborima, što je ukazalo na nedostatak podrške naroda prema uspostavljenom režimu.¹⁹² Izlaznost je iznosila 74,48 % stanovništva. Vladina lista postigla je 54,09 %, dok je lista Bloka narodnog sporazuma osvojila 44,90 %.¹⁹³

Isto kao do sada, i ovi su izbori bili obilježeni izbornim terorem žandara i policije, koji su pružali znatnu potporu Stojadinoviću. U tom periodu, Hrvatska građanska i Hrvatska

¹⁸⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 90.

¹⁹⁰ MATKOVIĆ, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata“, 20-21.

¹⁹¹ SUBAŠIĆ, „Sporazum Cvetković-Maček i uspostava Banovine Hrvatske“, 152.

¹⁹² MATKOVIĆ, „Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata“, 20-21.

¹⁹³ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 90-91.

seljačka zaštita, organizacije osnovane za zaštitu seljaka i građana, odupirale su se tom teroru svojim obrambenim akcijama. Umjesto popuštanja, HSS je uspostavio politiku čvrste ruke.¹⁹⁴

U veljači 1939. g. Milan Stojadinović dao je ostavku. Taj čin bio je potaknut dvorskom zavjerom koju su izveli njegovi dotadašnji suradnici. Bilo je očito kako je iza toga stajala politička igra kneza Pavla. Stojadinovićeva ostavka svakako je bila povezana s odnosom prema oporbi u Hrvatskoj i rješavanju hrvatskog pitanja, posebice jer su izbori pokazali snagu HSS-a. Više nije bilo moguće izbjeći niti odgoditi rješavanje hrvatskog pitanja ako se željelo stabilizirati unutarnje odnose u državi. Utjecaj na Stojadinovićev pad imao je i njegov prevelik oslonac na revizionističke sile, koje su zapadne demokracije pokušale zaustaviti.¹⁹⁵

Pad Stojadinovićeve vlade stvorio je priliku za rješavanje hrvatskog pitanja. Do njegovog pada došlo je sporazumom Dragiša Cvetkovića, koji je tada bio član Stojadinovićeve vlade, i još četvorice ministara koji su podnijeli ostavke, navodeći da je vlada nesposobna u rješavanju hrvatskog pitanja. Knez Pavao Karađorđević povjerio je mandat za formiranje nove vlade upravo Dragiši Cvetkoviću, kako je unaprijed bilo dogovoreno. Nova je vlada bila stvorena radi rješavanja hrvatskog pitanja, a u njezinoj deklaraciji, koju je Cvetković pročitao u Narodnoj skupštini 16. veljače 1939. g., hrvatsko je pitanje označeno kao ključni dio vladinog programa. Hrvatski je narod imao jasno stajalište u rješavanju ovog pitanja – željeli su pregovarati samo s onim pregovaračem koji je imao punu potporu kneza Pavla i mandat krune¹⁹⁶. Kada je knez potvrdio da je odredio Dragišu Cvetkovića kao svog izaslanika za rješavanje hrvatskog pitanja pregovori su započeli.¹⁹⁷

Prvog dana travnja 1939. g. Maček i Cvetković održali su sastanak u Zagrebu. Prva faza pregovora trajala je do 4. travnja, kada su pregovori bili prekinuti zbog uskrsnih praznika. Tijekom tog prekida, Maček je koristio pauzu kako bi kontaktirao druge oporbene stranke i u njima potražio partnera. Međutim, pregovori između Mačeka i Cvetkovića nastavljani su 15. travnja 1939. g. Tijekom pregovora, jedna od spornih točaka bila je pitanje granica Banovine Hrvatske jer se Banovina Hrvatska trebala uspostaviti kao autonomno područje unutar Kraljevine Jugoslavije. Maček je inzistirao da Hrvatskoj trebaju pripasti dijelovi BiH s pretežno hrvatskim stanovništvom, kao i Bosanska krajina jer je smatrao kako ona geopolitički i povijesno pripada Hrvatskoj. Međutim, Cvetković je Hrvatskoj ponudio samo ujedinjenje Savske i Primorske banovine te grad i kotar Dubrovnik. Konačno, Cvetkovićev prijedlog je

¹⁹⁴ RAMET, „Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji“, 137, 141.

¹⁹⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 91.

¹⁹⁶ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 157.

¹⁹⁷ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 91.

prihvaćen. Definitivan opseg Banovine Hrvatske trebao se odrediti putem glasovanja naroda u BiH, Dalmaciji, Vojvodini i Srijemu. Prijenos ovlasti s centralne vlasti na Banovinu Hrvatsku trebao je biti takav da bi opća ovlast ostala u nadležnosti zajedničke središnje vlade (vanjski poslovi, narodna obrana, vrhovna državna uprava), dok bi svi ostali poslovi bili u ovlasti Banovine Hrvatske. Autonomija Banovine Hrvatske unutar Jugoslavije trebala je biti utvrđena ustavnim odredbama.¹⁹⁸ Međutim, knez Pavle je odbio prihvatiti prijedlog sporazuma, a osobito se protivio prijedlogu da u BiH, Dalmaciji, Vojvodini i Srijemu narod sam odlučuje hoće li ostati u Kraljevini Jugoslaviji ili će postati dijelom Banovine Hrvatske. Nakon što je knez Pavle odbio potpisati sporazuma, aktivirao se Ivan Subašić koji je razgovarao s Cvetkovićem u potrazi za nekim novim rješenjima koja bi omogućila nastavak pregovora.¹⁹⁹ Pregovori oko rješavanja hrvatskog pitanja stvorili su političke nemire u zemlji. Pored otpora velikosrpskih snaga, sporazumu se protive i Hrvati iz ustaškog pokreta.²⁰⁰ Unatoč naglom pogoršanju prilika u Europi, koje je dovelo do ruba rata tijekom pregovora, knez Pavle se ipak odlučio za nastavak pregovora i potpisivanje sporazuma.²⁰¹ Pregovori su obnovljeni krajem lipnja 1939. g. Postignut je sporazum o granicama i stupnju autonomije Banovine Hrvatske, a sporazum je potpisan 26. kolovoza 1939. g. na sastanku kneza Pavla, dr. Vladka Mačeka i Dragiše Cvetkovića na Bledu. Taj sporazum poznat je pod imenom „sporazum Cvetković-Maček“, a potpisan je samo tjedan dana prije početka Drugog svjetskog rata.²⁰²

6.4. BANOVINI HRVATSKA

Banovina Hrvatska uspostavljena je 26. kolovoza 1939. g., a trajala je do 10. travnja 1941. g., odnosno do proglašenja NDH. Banovina Hrvatska nastala je ujedinjenem Savske i Primorske banovine s kotarima Šid, Ilok, Derventa, Gradačac, Brčko, Travnik, Fojnica i Dubrovnik. Ukupna površina Banovine Hrvatske zauzimala je oko 26,44 % državnog teritorija Kraljevine Jugoslavije. Najvažniji grad Banovine Hrvatske bio je Zagreb, koji je bio političko, ekonomsko i društveno središte. Od državnih simbola Banovine Hrvatske važno je istaknuti

¹⁹⁸ Isto, 91-92.

¹⁹⁹ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 158.

²⁰⁰ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 93.

²⁰¹ ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, 158.

²⁰² BOBAN, *Hrvatske granice od 1918. do 1991.*, 40.

kako je službena zastava bila trobojnica s vodoravnom crvenom, bijelom i plavom trakom, a na sredini zastave nalazio se povijesni hrvatski grb koji je započinjao crvenim poljem.²⁰³

Sporazum između Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka predstavljao je politički čin koji nije imao potpunu državopravnu snagu. Zbog toga je odmah nakon potpisivanja sporazuma knez Pavle potpisao „Uredbu o Banovini Hrvatskoj“, kojom su definirani teritorijalni opseg i granice Banovine Hrvatske, ali i njezine ovlasti i ustrojstvo.²⁰⁴ Dragiša Cvetković ubrzo je podnio ostavku svoje vlade, ali knez Pavle to nije prihvatio, već mu je ponovno povjerio mandat za sastavljanje vlade, u koju je uključio i dr. Vladka Mačeka kao potpredsjednika vlade. Uz Mačeka, u novoj vladi bilo je još pet članova iz redova SDK.²⁰⁵

Knez Pavle čvrsto je stajao kod svoje odluke da se „Oktroirani ustav“ neće mijenjati sve do punoljetnosti kralja Petra II. Sukladno tomu, uspostava Banovine Hrvatske provedena je na temelju „Oktroiranog ustava“ iz 1931. g. Taj je ustav bio izrazito centralistički, što je poticalo Mačeka da svim snagama inzistira na njegovoj promjeni. Shvativši da neće omekšati stavove kneza Pavla, Maček je ubrzo prihvatio Banovinu Hrvatsku uspostavljenu na „Oktroiranom ustavu“. Međutim, Maček je nastojao ostvariti što više svojih zahtjeva o položaju Hrvatske unutar jugoslavenske države. Stvaranje Banovine Hrvatske provedeno je putem „Uredbe“, koristeći se člankom 116. Oktroiranog ustava. U tom članku bilo je navedeno kako kralj u posebnim slučajevima, pogotovo onima koji prijete stabilnosti države (izbijanje rata, mobilizacija, jaki neredi), može u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji pa tako i na području Banovine Hrvatske provoditi svoje mjere. Protivnici „sporazuma Cvetković-Maček“ osporavali su temeljenje „Uredbe o Banovini Hrvatskoj“ na članku 116. Ustava, tvrdeći da nema potrebe za takvom odredbom jer je unutarnje stanje države stabilno. S druge strane, zagovornici sporazuma isticali su da je politička nestabilnost u zemlji velik problem koji se ne smije zaboraviti. „Uredba o Banovini Hrvatskoj“ definirala je teritorij, ovlasti i ustrojstvo Banovine Hrvatske. U „sporazumu Cvetković-Maček“, uz naznačeni teritorij Banovine Hrvatske, bila je dodana napomena da će se njezin konačni opseg odrediti prilikom konačnog državnog preuređenja. U „Uredbi“ je stoga bio naveden samo teritorij koji je činio Banovinu Hrvatsku u trenutku njezine uspostave. Maček je potvrdio da je pitanje teritorija Banovine Hrvatske samo privremeno riješeno i da ostaje otvoreno za promjene. Međutim, zbog

²⁰³ REGAN, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, 398.

²⁰⁴ BOBAN, *Hrvatske granice od 1918. do 1991.*, 40.

²⁰⁵ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 94.

uključenosti Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat nije došlo do daljnjeg preuređenja unutarnjeg ustrojstva države, pa tako ni teritorij Banovine Hrvatske nije bio izmijenjen.²⁰⁶

„Uredba o Banovini Hrvatskoj“ precizno je odredila ovlasti novoosnovane banovine, navodeći izričito poslove u kojima je Banovina Hrvatska samostalna, a u kojima odlučuje zajedno sa centralnom vladom. Banovina Hrvatska bila je samostalna u poslovima poljoprivrede, trgovine, industrije, šumarstva, rudarstva, građevine, socijalne politike i narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, pravosuđa, prosvjete i unutarnjih poslova. Svi ostali poslovi, koji nisu navedeni, ostali su u nadležnosti središnje vlade, a to uključuje vanjske poslove, obranu, promet, poštu i financije koje se dotiču obiju strana. Zakonodavna vlast u banovinskim ovlastima obavljana je od strane kralja i Hrvatskog sabora.²⁰⁷ Svi zakoni koji su bili izglasani u Saboru trebali su biti potpisani i od strane bana. Hrvatski sabor birao se na mandat od tri godine. Saborski zastupnici birani su putem općeg, jednakog i neposrednog tajnog glasanja, a pravo glasa imali su muškarci koji su imali navršene 24 godine života. U slučaju raspuštanja Sabora, novi izbori morali su biti održani u roku od tri mjeseca. Međutim, za vrijeme postojanja Banovine Hrvatske nikada se nije održala niti jedna sjednica Hrvatskog sabora. Osim autonomnih zakona na teritoriju Banovine Hrvatske, vrijedili su i središnji zakoni iz domene zajedničkih poslova. To je značilo da je u Banovini Hrvatskoj postojalo dvostruko zakonodavstvo.²⁰⁸ Vrhovnu upravnu vlast u Banovini Hrvatskoj predstavljala je banska vlast koja je bila na čelu s banom. Prema „Uredbi o Banovini Hrvatskoj“, kralj je imenovao bana, a za tu funkciju izabran je dr. Ivan Subašić. Važno je istaknuti kako je upravna vlast u Banovini Hrvatskoj imala potpunu neovisnost u poslovima koji su prema „Uredbi o Banovini Hrvatskoj“ bili odmaknuti od utjecaja središnje vlasti. Utjecaj bana u Banovini Hrvatskoj značajno se razlikovao od utjecaja kojeg su imali banovi u ostalim banovinama. Naime, u drugim banovinama ban je često bio tek instrument kojim je upravljala središnja vlast. U Banovini Hrvatskoj, ban je imao značajnu ulogu i autoritet u vlasti. Možemo zaključiti kako je uspostavom Banovine Hrvatske titula bana, koju Hrvatska njeguje stoljećima, ponovno vratila svoj ugled koji je izgubila 1919. g. ukazom Svetozara Pribićevića. Što se tiče sudstva unutar Banovine Hrvatske, ono je bilo u potpunosti neovisno.²⁰⁹

Stvaranje Banovine Hrvatske putem „sporazuma Cvetković-Maček“ i „Uredbe o Banovini Hrvatskoj“ dočekano je u Hrvatskoj kao početak provedbe prvih konkretnih mjera

²⁰⁶ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 96.

²⁰⁷ BOBAN, *Hrvatske granice od 1918.do 1991.*, 41.

²⁰⁸ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 96.

²⁰⁹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 96.

koje su trebale rezultirati rješavanjem hrvatskog pitanja. Maček je na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva naglasio kako je u početku pregovora težnja bila usmjerena k postizanju konačnog sporazuma, no tijekom pregovora došlo je do zaključka kako je to nemoguće i da bi razlike u mišljenjima mogle dovesti do prekida pregovora. Stoga je odlučeno da će se postići barem djelomičan sporazum, primjenjujući ono na čemu su se složile obje strane, dok su neslaganja ostavljena za kasnije. Iako su ustanovljene određene nejasnoće u ovlastima i povremeni nesporazumi u utvrđivanju nadležnosti, Banovina Hrvatska postala je stvarno autonomna, gotovo federalna jedinica unutar centralizirane Kraljevine Jugoslavije. Njezina autonomija nagrizla je centralizam koji je do tada vladao državom. Također, Banovina Hrvatska negirala je načela državnog i nacionalnog unitarizma „Oktroiranog ustava,, jer je bila osnovana na povijesnim i etničkim granicama hrvatskog naroda. „Uredba o Banovini Hrvatskoj“ postavila je prve temelje za složenu ili federativnu državu. Banovina Hrvatska posjedovala je značajno drugačiji položaj u odnosu na druge banovine unutar Kraljevine Jugoslavije. Također, „sporazumom Cvetković-Maček“ predviđeno je da se unutar ustava jasno naznači stavka koja je trebala omogućiti da se dogovorene ovlasti Banovine Hrvatske istoj ne mogu lako oduzeti.²¹⁰

Važno je napomenuti da uspostava Banovine Hrvatske nije bila zamišljena kao privremeno rješenje, iako je u članku 116. Ustava spominjano privremene mjere. Maček je jasno isticao da je sporazum i uspostava Banovine Hrvatske samo prva faza u preuređenju države te je najavljivao daljnju transformaciju. Nažalost, planirane promjene nisu ostvarene jer je Narodna skupština, koja je trebala odobriti te promjene, bila raspuštena ukazom kneza Pavla istoga dana kada je objavljena „Uredba o Banovini Hrvatskoj“. Iako su postojale najave o novim izborima za Narodnu skupštinu, oni se nisu održali do kraja postojanja Kraljevine Jugoslavije. Budući da se u članku 116. Ustava privremenost povezivala s odobrenjem Narodne skupštine, može se zaključiti da je i Banovina Hrvatska imala privremeni karakter u pravnom smislu. Ovakva tumačenja nisu smetala vodstvu HSS-a i dr. Vladku Mačeku jer su oni i dalje očekivali daljnje promjene u ustroju države, uključujući opseg i ovlasti Banovine Hrvatske.²¹¹

Uspostava Banovine Hrvatske izazvala je žestoke reakcije vodstva oporbenih stranaka u Srbiji i skupine srpskih intelektualaca koji su se okupili oko Srpskog kulturnog kluba (dalje u tekst SKK). Najglasniji i najžešći protivnik osnivanja Banovine Hrvatske bio je upravo SKK, kojeg su krajem 1936. g. u Beogradu osnovali pripadnici srpske elite. Predsjednik SKK-a bio

²¹⁰ Isto, 96.

²¹¹ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 98.

je Slobodan Jovanović, srpski intelektualac i sveučilišni profesor. Iako to nije bila politička stranka, klub se pretvorio u politički klub s ciljem izražavanja stavova o državnim pitanjima. SKK-a je predstavljao Srbe koji su živjeli na prostoru Banovine Hrvatske, a tu djelatnost promovirao je pod krilaticom „Srbi na okupu“. Zanimljivo je kako je SKK bio jedina srpska političko-društvena organizacija koja svoje djelovanje nije nastojala opravdati borbom za spas unitarističke Kraljevine Jugoslavije. SKK se javno borio za stvaranje velike Srbije te je tražio da Srbiji budu priključena sva ona područja koja joj ili pripadaju povijesnim pravom ili ako na tim područjima živi većinski srpsko stanovništvo. Sukladno tim zahtjevima, Banovina Hrvatska predstavljala je golemi trn u oku SKK-u, koji je na razne načine želio osigurati njezinu propast.²¹² Važan je bio i utjecaj srpskog pravoslavnog svećenstva koje je također bilo protiv uspostave Banovine Hrvatske. U cilju pojačanja ove reakcije među Srbima u Banovini Hrvatskoj pokrenut je časopis „Srpska riječ“. Ovim časopisom provodila se snažna promidžbena kampanja pod, već spomenutim, nazivom „Srbi na okupu“. U toj kampanji istupalo se s zahtjevom za odcjepljenjem pojedinih kotareva od Banovine Hrvatske. Također, osnivani su posebni akcijski odbori koji su radili na ostvarenju tih zahtjeva. Ovakva aktivnost zabilježena je gotovo u svim dijelovima Banovine Hrvatske gdje je živjelo srpsko stanovništvo, ali je najviše bila izražena u sjevernoj Dalmaciji i Kninskoj krajini. Uvelike pridonoseći tom protivljenju, početkom veljače 1940. g., dalmatinski Srbi objavili su „Vidovdansku deklaraciju“ u kojoj su tražili ukidanje postavljenih granica Banovine Hrvatske i pripajanje tog područja, zajedno s Likom, Kordunom, Banijom i dijelovima Slavonije, Vrbavskoj banovini. Vlasti Banovine Hrvatske oštro osudile ovaj pokret. Osim SKK-a, uspostavu Banovine Hrvatske oštro su kritizirale i Demokratska stranka Ljube Davidovića te radikali.²¹³ „Sporazum Cvetković-Maček“ i uspostava Banovine Hrvatske naišli su na kritike i u Hrvatskoj. Manja skupina unutar HSS-a tvrdila je kako je Maček bio suviše popustljiv u pregovorima s Cvetkovićem te da je Hrvatska dobila premalo. Nezadovoljni su bili i pripadnici ustaškog pokreta koji su smatrali kako je Maček trebao izboriti samostalnu i nezavisnu Hrvatsku, a ne ju ostaviti unutar granica Kraljevine Jugoslavije. Ni članovi KPH-a nisu bili zadovoljni „Sporazumom Cvetković-Maček“ i uspostavom Banovine Hrvatske. Njihovo je mišljenje bilo kako sporazum nije riješio hrvatsko pitanje i da je pitanje demokracije ostalo otvoreno. Komunistička glasila u svojim su novinama i časopisima iznosili kako je sporazum ustvari

²¹² REGAN, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, 397-398, 401.

²¹³ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 99-100.

dogovor o podjeli vlasti između hrvatske i srpske buržoazije kojim su se htjeli zaštititi njihovi zajednički interesi od mogućih revolucionarnih nemira.²¹⁴

Kad su u pitanju vanjske sile, njihov stav prema „sporazumu Cvetković-Maček“ i uspostavi Banovine Hrvatske proizlazio je iz njihovih globalnih interesa i planova za budućnost. Velika Britanija i Francuska u tom su razdoblju predviđale daljnje međunarodne komplikacije nakon zaoštavanja situacije s Njemačkom 1938. i u prvoj polovici 1939. g. U svojim kombinacijama s Jugoslavijom željele su da ona bude stabilna kako bi mogla što više pridonijeti njihovim interesima. S obzirom na osjetljivost hrvatskog pitanja u Jugoslaviji, bilo im je u interesu da se to pitanje što prije riješi. Zbog toga su izrazile zadovoljstvo kada su čule vijest o potpisivanju „sporazuma Cvetković-Maček“ i uspostavi Banovine Hrvatske. Sam Winston Churchill s odobravanjem je pozdravio potpisivanje ovog sporazuma. Što se tiče Njemačke i Italije obje su zemlje željele očuvanje Jugoslavije, ali iz različitih pozicija i s različitim namjerama. Nisu bile spremne pružiti podršku snagama koje su tražile rješavanje hrvatskog pitanja, bilo političkim snagama unutar zemlje poput HSS-a, bilo onima u emigraciji poput ustaške organizacije. Njemačka je svoj interes za održavanje Jugoslavije vidjela u privrednoj sferi, a te je interese mogla ostvariti i bez rješavanja hrvatskog pitanja.²¹⁵

Početak 1941. g. Kraljevina Jugoslavija, zbog sve jačeg pritiska Hitlerove Njemačke, ulazi u Trojni pakt. U ožujku 1941. g. Dragiša Cvetković i Aleksandar Cincar-Marković, ministar vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije, službeno su potpisali ulazak Kraljevine Jugoslavije u Drugi svjetski rat na strani Sila Osovine, odnosno Njemačke, Italije i Japana. Potpisivanje ovog sporazuma izazvalo je burnu reakciju među Saveznicima te je dva dana nakon potpisivanja navedenog sporazuma izvršen Beogradski puč. Vlada Cvetković-Maček, ali i Namjesništvo uklonjeni su s vlasti, a na prijestolje je došao Petar II. Karađorđević. Formiranje ratne vlade bilo je prepušteno Dušanu Simoviću. U Simovićevu vladu uključio se i Vladko Maček, koji se najprije izborio za opstanak Banovine Hrvatske. Međutim, Hitler nije imao razumijevanja nakon što je čuo vijest o puču u Beogradu te je 6. travnja 1941. g. prema bombardiran Beograd. Kralj i vlada ubrzo su napustili zemlju što je omogućilo da vlast preuzmu one političke snage koje su imale potporu Njemačke, odnosno Sila Osovine. Sukladno tomu, vlast 10. travnja 1941. g. preuzima ustaška organizacija te je istog datuma na hrvatskom teritoriju proglašena NDH. Ovakav rasplet događaja omogućio je da se hrvatsko pitanje pokuša nanovo riješiti, ovaj put van okvira Jugoslavije ili bilo kakve druge državne zajednice. Po prvi

²¹⁴ *Isto*, 101.

²¹⁵ *Isto*, 101.

puta, nakon nekoliko stotina godina, osnovana je samostalna i neovisna hrvatska država. Međutim, unutarnji i vanjski politički problemi NDH onemogućili su njezin opstanak te još jednom hrvatsko pitanje nije uspjelo biti riješeno.²¹⁶

7. ZAKLJUČAK

Nakon izlaska iz Austro-Ugarske Monarhije te nakon udruženja Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u novu državnu zajednicu 1. prosinca 1918. g. politička su zbivanja od tada pa sve do početka Drugog svjetskog rata bila usmjerena k istim pitanjima. Naime, Kraljevstvo SHS osnovano je bez da se unaprijed odredilo uređenje države. To otvoreno pitanje bilo je predmetom spora kroz cijelo postojanje Kraljevstva SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije. Upravo je to pitanje utjecalo i na formiranje programa različitih političkih stranaka u državi te sklapanja koalicija među njima. Važno je istaknuti kako je prva Jugoslavija bila obilježena učestalim krizama vlasti, koje su rezultirale čestim smjenama vlade i raspisivanjem novih parlamentarnih izbora. Sukladno tomu, za vrijeme prve Jugoslavije održano je, uz izbore za Ustavotvornu skupštinu, ukupno šest parlamentarnih izbora. U Hrvatskoj je zasigurno najvažniju ulogu u političkom životu imao HSS, koji je na svim parlamentarnim izborima za vrijeme postojanja države odnio pobjedu na području Hrvatske. Samim time, može se zaključiti kako je HSS bio predstavnik hrvatskog naroda. HSS su za vrijeme prve Jugoslavije obilježili Stjepan Radić, kao osnivač stranke i svakako kao jedan od najutjecajnijih političara prve polovice 20. st. na ovom prostoru. Stjepan Radić javno se borio protiv svih nepravdi koje su učinjene hrvatskom narodu za vrijeme prve Jugoslavije, a kao najvažniju stvar vidio je rješavanje hrvatskog pitanja. Nakon atentata u Narodnoj skupštini 1928. g. čelnikom HSS-a postao je dr. Vladko Maček, koji je sve svoje političke napore usmjerio k rješavanju hrvatskog pitanja. Najveće postignuće politike dr. Vladka Mačeka ogleda se u uspostavi Banovine Hrvatske 1939. g. Banovina Hrvatska imala je visok stupanj autonomije unutar Kraljevine Jugoslavije te je bila samostalna u velikom broju državnih poslova. Sukladno tomu, uspostava Banovine Hrvatske političko je dostignuće koje je bilo najbliže rješavanju hrvatskog pitanja u prvoj Jugoslaviji. Međutim, izbijanje Drugog svjetskog rata razorilo je prvu Jugoslaviju, a samim time i Banovinu Hrvatsku. Međutim, rješavanje hrvatskog pitanja uspostavom NDH započelo je novim tokom, koji nažalost nije polučio uspjeh

²¹⁶ PERIĆ, ur., *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*, 156-167.

te je hrvatsko nacionalno pitanje preneseno i u drugu, Titovu Jugoslaviju te će svoje konačno rješenje dočekati tek u devedesetim godinama 20. st.

8. POPIS KRATICA

BiH – *Bosna i Hercegovina*

HNZ – *Hrvatsko narodno zastupstvo*

HPSS – *Hrvatska pučka seljačka stranka*

HRSS – *Hrvatska republikanska seljačka stranka*

HSP – *Hrvatska stranka prava*

HSS – *Hrvatska seljačka stranka*

JMO – *Jugoslavenska muslimanska organizacija*

JRZ - *Jugoslavenska radikalna zajednica*

KPH – *Komunistička partija Hrvatske*

KPJ – *Komunistička partija Jugoslavije*

NDH – *Nezavisna Država Hrvatska*

SDK – *Seljačko-demokratska koalicija*

SDS – *Samostalna demokratska stranka*

SKK – *Srpski kulturni klub*

SLJS – *Slovenska ljudska stranka*

UHRO – *Ustaša – Hrvatska revolucionarna organizacija*

9. BIBLIOGRAFIJA

STRUČNA LITERATURA

BANAC, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux, 1995.

BOBAN, Ljubo. *Hrvatske granice od 1918. do 1991*. Zagreb: Školska knjiga: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992.

BUDISAVLJEVIĆ, Srđan. *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1958.

HORVAT, Josip. *Politička povijest Hrvatske, drugi dio*. Zagreb: August Cesarec, 1990.

HORVAT, Romana, ur. *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2015.

JAREB, Jere. *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*. Zagreb: Institut za suvremenu hrvatsku povijest, 1995.

KOVAČ, Miro. *U labirintu versajsko-vidovdanske Jugoslavije. Hrvatsko pitanje u očima francuske politike, 1914.-1929*. Zagreb: Alfa d.d., 2021.

MARIJAN, Davor. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2003.

PERIĆ, Ivo, ur. *Povijest Hrvata-Od 1918. do danas*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.

RADELIĆ, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945. - 1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

STOJADINOVIĆ, Milan. *Ni pakt ni rat: Jugoslavija između dva rata*. Buenos Aires: Empresa Editorial S. R. L., 1963.

ŠUTE, Ivica. *Hrvatska povijest 1918.-1941*. Zagreb: Leykam International, 2019.

ŠVOGER, Vlasta; TURKALJ, Jasna, ur. *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga, 2016.

VALENTIĆ, Mirko; ČORALIĆ, Lovorka, ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

INTERNETSKE STRANICE

„Govor Stjepana Radića u Saboru 24. studenoga 1918.“. Hrvatski sabor. Pristup ostvaren 9. kolovoza 2023. <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/znameniti-govori/govor-stjepana-radica-u-saboru-24-studenoga-1918>

„Habsburgovci“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 6. svibnja 2023. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23999>

„Nacija“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 21. ožujka 2023. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42693>

„Nacionalno pitanje“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 21. ožujka 2023. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42706>

„Senjske žrtve“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 6. lipnja 2023. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55425>

„Srbi“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren: 3. travnja 2023. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57564>

ZNANSTVENI ČLANCI

Bučin, Rajka. "Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (1869-1921): razvoj poslovanja i „pismare“." *Arhivski vjesnik* 56, br. 1 (2013): 27-44. <https://hrcak.srce.hr/117258>

Diklić, Marjan. "Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)." *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 53 (2011): 223-242. <https://hrcak.srce.hr/75199>

Dobrivojević, Ivana. "Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)." *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 1 (2006): 99-137. <https://hrcak.srce.hr/101879>

Gabelica, Mislav. "Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.." *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 2 (2005): 467-477. <https://hrcak.srce.hr/103248>

Geiger, Vladimir i Branko Ostajmer. "Nostrifikacija i zamjena austrougarskih krunskih novčanica u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. - 1921.): primjer trgovišta i kotara Đakovo." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 14, br. 1 (2019): 107-140. <https://hrcak.srce.hr/231591>

Grgić, Stipica. "Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41, br. 1 (2009): 347-365. <https://hrcak.srce.hr/49240>

Huzjan, Vladimir. "Raspuštanje Hrvatskog domobranstva nakon završetka Prvog svjetskog rata." *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 2 (2005): 445-465. <https://hrcak.srce.hr/103247>

Ivašković, Igor. "The Vidovdan Constitution and the Alternative Constitutional Strategies." *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, br. 3-4 (2018): 525-551. <https://hrcak.srce.hr/207493>

Janjatović, Bosiljka. "Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 24, br. 1 (1992): 257-292. <https://hrcak.srce.hr/190683>

Janjatović, Bosiljka. "Represija spram hrvatskih seljaka 1918. – 1921." *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 1 (1993): 25-42. <https://hrcak.srce.hr/209968>

Jelić, Ivan. "Komunistička partija Hrvatske i nacionalnooslobodilački pokret makedonskog naroda 1937–1945." *Časopis za suvremenu povijest* 12, br. 1 (1980): 17-26. <https://hrcak.srce.hr/215002>

Kolar-Dimitrijević, Mira. "Višestruki razlozi atentata na vođu HSS-a Stjepana Radića 1928. godine (U povodu obilježavanja 90-godišnjice atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu)." *Cris* XX, br. 1 (2018): 5-15. <https://hrcak.srce.hr/216396>

Krizman, Bogdan. "Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.." *Časopis za suvremenu povijest* 2, br. 1 (1970): 23-59. <https://hrcak.srce.hr/165359>

Matković, Hrvoje. "Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata." *Časopis za suvremenu povijest* 28, br. 1-2 (1996): 5-26. <https://hrcak.srce.hr/213903>

Matković, Hrvoje. "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)." *Časopis za suvremenu povijest* 3, br. 1 (1971): 7-24. <https://hrcak.srce.hr/219302>

Matković, Hrvoje. "Stjepan Radić i Hrvatski blok." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33, br. 1 (2000): 267-276. <https://hrcak.srce.hr/49716>

Ramet, Sabrina P.. "Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji." *Časopis za suvremenu povijest* 43, br. 1 (2011): 137-154. <https://hrcak.srce.hr/67519>

Regan, Krešimir. "Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska." *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 2 (2008): 397-423. <https://hrcak.srce.hr/30596>

Stančić, Nikša. "Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja." *Cris* X, br. 1 (2008): 6-17. <https://hrcak.srce.hr/52458>

Subašić, Ante. "Sporazum Cvetković-Maček i uspostava Banovine Hrvatske." *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 5, br. 5 (2022): 147-170. <https://doi.org/10.51154/p.5.5.3>

Šišić, Ferdo. "Kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888.-1934.)." *Narodna starina* 13, br. 34 (1934): 117-124. <https://hrcak.srce.hr/70029>

Udiljak, Vinko i Nikola Ostojčić. "Odjeci Velebitskog ustanka u beogradskom tisku 1932. godine." *Essehist* 10, br. 10 (2019): 90-96. <https://hrcak.srce.hr/235678>

Vuković, Saša. "Gornjostubički „Slučaj Ciglar i Žukina“ u kontekstu seljačke pobune zbog žigosanja stoke 1929. godine." *Kaj* 54 (249), br. 1-2 (368-369) (2021): 79-90. <https://doi.org/10.32004/k.54.1-2.3>

Žebec Šilj, Ivana. "Pregled općeg političkog stanja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji." *Studia lexicographica* 12, br. 22 (2018): 27-45. <https://hrcak.srce.hr/213580>